22 נובמבר 2026

הכנס הישראלי השנתי ללימודי מודיעין – "מודיעין תחת לחץ"

הכנס השנתי ללימודי מודיעין לשנת 2026 עסק באתגרים המקצועיים, הארגוניים, הטכנולוגיים והפוליטיים של קהילות המודיעין. הכנס התקיים באוניברסיטה העברית במסגרת הפורום הישראלי ללימודי מודיעין, והשתתפו בו כ-100 חוקרים, מהם כ-20 אורחים מחו"ל. הדיונים עסקו בכישלונות מודיעיניים ובמחקר אסטרטגי, ביחסים בין המודיעין לדרג המדיני, בהשפעת הבינה המלאכותית, בהתאמת הארגונים לסביבת פעולה משתנה וביחסים שבין חשאיות לפומביות.

כישלונות מודיעיניים, נקודות עיוורון והצורך בחיזוק המחקר האסטרטגי

אחת הסוגיות המרכזיות שנדונו הייתה יכולת המודיעין לזהות שינויים בסביבה האסטרטגית ולהתמודד עם נקודות עיוורון. הודגש כי כישלונות מודיעיניים אינם נובעים בהכרח ממחסור במידע, אלא גם מהנחות יסוד מושרשות, מהטיות ומסדרי עדיפויות ארגוניים המקשים על גיבוש הבנה אסטרטגית. בין היתר, עלה הצורך להעמיק את המחקר על שותפים ובעלי ברית, ולא להסתפק בהתמקדות באויבים, וכן להביא בחשבון תהליכים פוליטיים, אידיאולוגיים וחברתיים ארוכי טווח. עוד הודגש המתח בין הצלחות מבצעיות נקודתיות לבין היכולת לזהות מגמות רחבות, והחשש כי ההתמקדות בסיכול איומים מיידיים באה על חשבון המחקר האסטרטגי. מכאן עולה הצורך לשמר מחקר מודיעיני עצמאי ורחב, שאינו כפוף רק לצרכים המבצעיים המיידיים של מקבלי ההחלטות.

היחסים בין מודיעין, מדיניות ודמוקרטיה

ציר מרכזי נוסף בכנס עסק ביחסים בין קהילת המודיעין לדרג המדיני ובאתגרים הנובעים מהפעלת סמכויות מודיעיניות במשטר דמוקרטי. בדיונים עלו שאלות הנוגעות לעצמאותם של אנשי המודיעין, לסכנת הפוליטיזציה של הערכות מודיעיניות, למנגנוני הפיקוח והבקרה ולגבולות המעורבות של המודיעין בתהליכים פוליטיים וציבוריים. בדברי הפתיחה למושב המליאה הדגיש תא"ל (מיל') יוסי קופרווסר כי בחינת היחסים בין המודיעין לדרג המדיני מחייבת ביקורת עצמית. הוא הצביע על הצורך בחיזוק מנגנוני הביקורת והפיקוח ובשיפור התיאום בין ארגוני המודיעין בישראל, תוך בחינת יכולתה של הקהילה לפעול כמערכת משולבת.

הדיונים המחישו כי היחסים בין המודיעין לדרג המדיני מורכבים במיוחד כאשר הדרג המדיני מחזיק במידע עצמאי או בתפיסות מגובשות לגבי המציאות. במצבים אלה עלול להיווצר מתח בין הצורך של המודיעין לספק מענה לצורכי הקברניט לבין חובתו להציג הערכה עצמאית, גם כאשר היא אינה עולה בקנה אחד עם תפיסותיו. בהקשר זה עלתה האפשרות לחזק את תפקידם של גורמי המודיעין כגורמים מאתגרים, המציגים פרשנויות חלופיות ובוחנים באופן ביקורתי הנחות מדיניות.

הפיקוח הדמוקרטי וההסדרה של סמכויות המודיעין חשובים במיוחד כאשר פעילות מודיעינית נוגעת לזירה הפנימית, לאיומים בעלי רגישות פוליטית או לשימוש בטכנולוגיות המרחיבות את יכולת הפעולה של המדינה. מן הדיונים עולה כי עצמאות מקצועית, פיקוח דמוקרטי ואחריותיות אינם בהכרח

עקרונות סותרים, אלא מרכיבים משלימים הנדרשים לשמירה על אמינות המודיעין ועל הלגיטימיות של פעילותו.

בינה מלאכותית ומודיעין: שימור שיקול הדעת האנושי

השלכות הבינה המלאכותית על עבודת המודיעין היו מן הנושאים הבולטים בכנס. הדיונים עסקו הן בהזדמנויות שמציעות הטכנולוגיות החדשות והן בסיכונים שהן יוצרות לתהליכי המחקר, לתרבות הארגונית ולביטחון הלאומי. אחד הרעיונות המרכזיים שעלו היה כי אין לראות בבינה המלאכותית כלי נוסף בלבד, אלא התפתחות שעשויה לחייב בחינה מחודשת של תהליכי העבודה, חלוקת הסמכויות והיחסים בין האדם למכונה.

בהרצאות המרכזיות של קתרין פירסון (Katherine Pherson) וד"ר בארי זולאוף (Barry Zulauf) – בכירים לשעבר בקהילת המודיעין האמריקאית – הודגשה חשיבותם של העצמאות המחשבתית, החשיבה הביקורתית והיושרה המחקרית בעידן הבינה המלאכותית. פירסון טענה כי ארגוני מודיעין נוטים להקדיש תשומת לב רבה לתהליכים ולתוצרים, אך אינם משקיעים די בפיתוח שיטתי של מיומנויות החשיבה של החוקרים. לדבריה, היכולת להטיל ספק בהנחות, לבחון ראיות ולגבש הערכות עצמאיות היא מיומנות מקצועית שיש להקנות באמצעות הכשרה מתמשכת. זולאוף הדגיש כי השימוש בבינה מלאכותית אינו מפחית מאחריותו של החוקר לתוצריו, וכי יש להחיל עליהם את אותם סטנדרטים של אובייקטיביות, שקיפות ובחינת הסברים חלופיים החלים על מחקר מודיעיני מסורתי.

לצד היתרונות של עיבוד מידע בהיקפים גדולים, זיהוי דפוסים וייעול תהליכים, הוצגו סיכונים הנובעים מהשימוש בטכנולוגיה. תוצרים רהוטים ומשכנעים עלולים ליצור תחושה כוזבת של איכות מחקרית, להסתיר חולשות בתשתית הראייתית ולצמצם את הנכונות לערער על מסקנות. נוסף על כך, שימוש נרחב בכלים אלה עלול ליצור אחידות מחשבתית ולפגוע בתהליכי הלמידה וההתמקצעות של חוקרים צעירים.

היבט נוסף נגע להתפתחותם של סוכני בינה מלאכותית אוטונומיים, המסוגלים לא רק לעבד מידע אלא גם לבצע פעולות. מערכות אלה יוצרות אתגר חדש של שליטה, אחריות ואבטחה, במיוחד כאשר ניתן לשבש את פעולתן באמצעות החדרת מידע זדוני. בהקשר זה הוצע להסתייע בעקרונות משפטיים ומוסדיים קיימים, ובהם הגדרת סמכויות, פיקוח והבטחת נאמנות הסוכן למפעיליו.

התאמת קהילת המודיעין לסביבת פעולה משתנה

נושא נוסף בכנס היה הצורך בהתאמת קהילות המודיעין לסביבת פעולה המשתנה במהירות, הן מבחינה טכנולוגית והן מבחינה ארגונית ומשפטית. הדיונים הדגישו כי התרחבות המרחב הדיגיטלי והנגישות הגוברת של יכולות טכנולוגיות לשחקנים לא-מדינתיים מערערים את גבולות הפעולה המסורתיים של ארגוני המודיעין והמדינות. התמודדות עם אתגרים אלה מחייבת חשיבה מערכתית, התאמת סמכויות וחלוקת אחריות וחיזוק שיתופי הפעולה בין גופי ביטחון, אכיפה, רגולציה והמגזר הפרטי. עוד הודגש כי התלות הגוברת של מדינות בתשתיות ובשירותים של חברות פרטיות מחייבת בחינה מחודשת של יכולתן לשמר שליטה והשפעה במרחבים אלה.

חשאיות, פומביות והמאבק על אמון הציבור

הכנס עסק גם בשינויים ביחסים שבין חשאיות לפומביות ובשימוש בחשיפה מבוקרת של מידע ובפעילות חשאית ככלים להשגת יעדים אסטרטגיים. הדיונים המחישו כיצד חשיפת מגעים דיפלומטיים שמנהלים שירותי מודיעין, לרבות במסגרת המשא ומתן על החטופים והפסקת האש בעזה, עשויה לשמש להעברת מסרים, לעיצוב ציפיות ולהשפעה על התנהגותם של שחקנים שונים. מכאן עולה כי בעידן של הפצת מידע מהירה ועקבות דיגיטליים, האתגר אינו מסתכם במניעת חשיפה, אלא כולל גם את היכולת לעצב את ההקשר שבו מידע נחשף, את פרשנותו ואת השלכותיו על אמון הציבור ועל מרחב הפעולה המדיני.

סיכום

הכנס המחיש כי האתגרים הניצבים בפני קהילות המודיעין אינם נפרדים זה מזה, אלא קשורים ומשפיעים זה על זה. חולשות במחקר, לחצים מצד הדרג המדיני, שינויים טכנולוגיים וטשטוש הגבולות בין חשאי לפומבי מציבים יחד אתגר למעמדו ולתפקודו של המודיעין. ההתמודדות עמם מחייבת לא רק התאמות ארגוניות וטכנולוגיות, אלא גם בחינה מתמשכת של תפיסת התפקיד של קהילות המודיעין, של גבולות סמכותן ושל אחריותן המקצועית והציבורית. במובן זה, השאלה המרכזית אינה רק כיצד המודיעין מתמודד עם הלחצים המופעלים עליו, אלא כיצד הוא משמר את יכולתו להציג תמונת מציאות עצמאית, לאתגר את מקבלי ההחלטות ולפעול באמינות ובאחריות בסביבה מורכבת ומשתנה.

סיכם: שי יגר גרנות – עוזר מחקר מכון הרכבי

הסיכום בוצע בסיוע AI

תוכן עניינים

מושבים מקבילים, סבב ראשון

מושב 1A: מודיעין, ביטחון לאומי והעידן הדיגיטלי יו"ר: ד"ר נעם אלון

ד"ר נעם אלון – המודיעין בעידן של שבר טכנולוגי וארגוני
עו"ד חופית וסרמן-רוזן – הרעלת סוכני בינה מלאכותית כאיום על הביטחון הלאומי
נצ"מ דוד קץ – נכסים דיגיטליים כמימד חדש באתגרי המודיעין המשטרתי והביטחון הלאומי
ענבל קארו – סכנות השימוש בבינה מלאכותית בליבת עבודת המודיעין
שרון טל – כיצד הדיגיטל משנה את הפעילות החשאית

מושב 1B: נקודות עיוורון בתמונת האיומים הלאומית יו"ר: אל"מ (מיל') מירי אייזין

אירינה צוקרמן – מעבר לנקודת העיוורון: חשיבה מחדש על המודיעין המדיני אחרי 7 באוקטובר
ד"ר אהוד גולן – הכר את שותפך: נקודת מבט ישראלית
ד"ר אבנר ברנע – טרור יהודי ביהודה ושומרון: נקודת עיוורון בהערכת האיומים
מירי אייזין – התייחסות היו"ר

מושב 1C: תרבויות מודיעין והמקצוע המודיעיני יו"ר: תא"ל (מיל') ד"ר איתי שפירא

מושבים מקבילים, סבב שני

מושב 2A: פיקוח דמוקרטי תחת לחץ יו"ר: פרופ' (אמריטוס) מנחם הופנונג

ד"ר דיאנה פופה – הפוליטיקה של המודיעין והמתחים בין גופי המודיעין למערכת הפוליטית
ד"ר אופק רימר ופרופ' אהוד ערן – ארבעת פרשי הפופוליזם וההגנה על המודיעין הדמוקרטי
סטפני קירשוגר – הציבור והמדינה החשאית: מדידת עמדות הציבור כלפי שירותי המודיעין

מושב 2B: לוחמה קוגניטיבית והמאבק על סביבת המידע יו"ר: ד"ר רון שלייפר

יוזף קולמאייר – תפקידה של הקוגניציה במבצעי השפעה
מיהאי-ולד טורקו ולריסה-ניקולטה פטרשקו – התמודדות המודיעין עם השפעה זרה על בחירות: המקרה הרומני
ד"ר יען יעקב סופר – מודיעין תרבותי וניתוח תקשורת של ארגוני טרור

מושב 2C: הבניית גבולות ההתרעה יו"ר: ד"ר נתנאל פלמר

מושב מליאה

מושב מליאה: יושרה מחקרית, שיקול דעת אנושי ובינה מלאכותית בעבודת המודיעין

עמיר כהנא ותא"ל (מיל') יוסי קופרווסר – דברי פתיחה
טקס הענקת פרסי הפורום הישראלי ללימודי מודיעין
קת'רין פירסון – הרצאה מרכזית: חשיבה ביקורתית ועצמאות מחקרית בעידן הבינה המלאכותית
ד"ר בארי זולאוף – הרצאה מרכזית: שימוש אחראי בבינה מלאכותית ושימור היושרה המחקרית

מושבים מקבילים, סבב שלישי

מושב 3B: הפוליטיקה של הפומביות יו"ר: ד"ר אופק רימר

אדי צ'אלונר – מודיעין רפואי כנשק: המאבק על סמכות הידע והאמון במידע
ז'רמי רנו – דיפלומטיית מודיעין והפוליטיקה של החשיפה הפומבית
ד"ר אופק רימר – עמימות והכחשת אחריות לפעולות חשאיות בזמן מלחמה

מושב 3C: בינה מלאכותית, שיפוט אנליטי וניתוח בסביבה עתירת מידע יו"ר: פרופ' עמית שניאק

ד"ר עופר גוטרמן – תרבויות מחקר מודיעיניות ושיפור המחקר באמצעות בינה מלאכותית
גל חגי – השלכות הגישה הישירה של חוקרי מודיעין למערכות האיסוף
תא"ל (מיל') איתי ברון – בינה מלאכותית כשותף קוגניטיבי במחקר המודיעיני
דומיטרו־קטלין וסילה – שמירה על עצמאות השיפוט האנושי תחת לחץ אלגוריתמי

מושב שהוקלט ומסוכם במסמך *מושב שלא הוקלט (אין סיכום)*

מושב מליאה

עמיר כהנא, הרכז האקדמי של הפורום הישראלי ללימודי מודיעין (פיל"ם), אמר שהכנסים הקודמים עסקו בהפתעה האסטרטגית ובשינוי המודיעין בעקבות הכישלון, ואילו הכנס הנוכחי מבקש לבחון את הלחצים המצטברים על ארגוני המודיעין: ניסיונות לרתום הערכות להצדקת מדיניות שנקבעה מראש, משבר האמון מול הציבור והדרג המדיני, המעבר לתמיכה טקטית ומבצעית, והשפעת הבינה המלאכותית והמידע הגלוי.

תא"ל (מיל') יוסי קופרווסר, ראש מכון הרכבי לחקר המודיעין, הזהיר מפני הנטייה לראות במודיעין את הצד המקצועי והצודק תמיד ובדרג המדיני את מקור הבעיה: גם המודיעין טועה, ויש לבחון אותו באופן ביקורתי. הוא סיפר שהמכון מגבש נייר מדיניות על השינויים הנדרשים במודיעין הישראלי אחרי 7 באוקטובר, ובהם חיזוק מנגנוני הביקורת והפיקוח ושיפור התיאום בין הארגונים. לדבריו, בישראל עדיין לא התגבשה קהילת מודיעין במובנה המלא, גם אם אין הכרח לאמץ את המודל האמריקני של מנהל מודיעין לאומי (DNI). קופרווסר הודה למארגני הכנס, עמיר כהנא, עופר גוטרמן ודוד סימן טוב, למכון דייויס בראשות פרופ' יורם הפטל, ולד"ר רוברט מט, שתרומתו סייעה לעריכת הכנס.

הענקת פרסי הפורום הישראלי ללימודי מודיעין

במסגרת המושב הוענקו פרסי הפורום. פרס הספר המצטיין הוענק לד"ר איתי שפירא על ספרו *Israeli Defense and Intelligence Before and After October 2023: The Cultural Roots of Strategic Surprise and Resilience*, הבוחן ביצד קהילת המודיעין הישראלית, שנכשלה ב-7 באוקטובר, הפגינה בהמשך יכולות מבצעיות משמעותיות, ואת המעבר ממדיניות של הכלה למדיניות של כפייה.

ציונים לשבח הוענקו לד"ר ירון רן על ספרו העוסק באהרן חיים כהן ובשורשי המודיעין בתקופת היישוב, ולד"ר אבנר ברנע על ספרו העוסק במשברי השב"כ ובפער שבין הצלחות בסיכול איומים נקודתיים לבין הקושי לזהות שינויים חברתיים ואסטרטגיים רחבים.

פרס המאמר המצטיין הוענק לנועם מוריס ולאורי פומסון על מחקרם Classified Justifications: Disclosure of Intelligence Behind Decisions to Attack under International Law, הבוחן אם המשפט הבינלאומי מחייב מדינות לחשוף את המודיעין שעליו התבססו החלטות לתקוף.

קת'רין פירסון (שיחה בזום עם ד"ר עופר גוטרמן): חשיבה ביקורתית ועצמאות מחקרית בעידן הבינה המלאכותית

פירסון טענה שארגוני מודיעין מסבירים לחוקרים מה עליהם לעשות, אך משקיעים מעט מדי בשאלה ביצד עליהם לחשוב. לכן, למרות התפתחות הידע על חשיבה ביקורתית, אין בקהילות המודיעין רמה מקצועית אחידה. כישורי מחקר אינם כישרון מולד אלא מיומנויות שאפשר וצריך ללמד, וההשלכות של טעויות מודיעיניות אינן מאפשרות לוותר על כך. את הוויכוח אם מחקר מודיעיני הוא אמנות או מדע דחתה כמלאכותי: המחקר משלב את שניהם, וטכניקות מחקר מובנות (SATs) נועדו בדיוק למצבים של מידע חסר, שבהם אי אפשר להגיע למסקנה חד-משמעית.

במרכז דבריה עמדו שני מושגים. עצמאות מחקרית (Analytic Agency) היא היכולת לשמור על שליטה בתהליך החשיבה, להטיל ספק בהנחות ולא להתיישר אוטומטית עם העמדה המקובלת. בלעדיה גוברות החשיבה הקבוצתית וההישענות על הערכות קודמות, ובינה מלאכותית עלולה להחריף זאת. אחריותיות

(Accountability) היא היכולת להסביר ולהצדיק מסקנות, להציג את הראיות ולהעמיד את ההערכה לביקורת. האלגוריתם אינו נושא באחריות, ולכן היא נשארת בידי החוקר.

פירסון הציעה להתייחס לבינה המלאכותית כאל עמית מוכשר: אפשר להיעזר בה לעיבוד מידע, לזיהוי דפוסים, לתרגום ולבחינת רעיונות, אך את מסקנותיה יש לבדוק, והבנת הקשר, זיהוי כוונות והערכת מקורות נשארים חוזקה אנושית. הכשרת חוקרים צריכה לכלול היכרות עם אופן פעולת המערכות ועם מקורות המידע שלהן, וכלפי טענה שאי אפשר לברר את מקורה יש לנהוג בספקנות מיוחדת. היא קראה לחוקרים לא לחשוש מהטכנולוגיה, אלא ללמוד אותה ולהשתמש בה באופן ביקורתי.

ד"ר בארי זולאוף (אוניברסיטת ג'ורג'טאון): שימוש אחראי בבינה מלאכותית ושימור היושרה המחקרית

זולאוף עסק בשילוב בינה מלאכותית בעבודת המודיעין בלי לפגוע ביושרה המחקרית. השימוש בה כבר מתרחב בארגוני המודיעין האמריקניים, אך ההכשרה וההסדרה מפגרות אחריו. הוא אינו צופה שהטכנולוגיה תחליף את החוקרים, אבל היא תהפוך לחלק מהמקצוע, ולכן נדרשים כללים לשימוש אחראי גם תחת לחץ זמן. הוא מתח ביקורת על תוכניות לימודים שמסבירות עקרונות אך אינן מקנות ניסיון מעשי, וטען שהאקדמיה צריכה להוביל את גיבוש הנורמות. בישראל, ראוי לעגן עקרונות אלה בחקיקה ולהקים נציב יושרה מחקרית אפקטיבי, משום שמנגנונים כמו האיפכא מסתברא אינם ממלאים את תפקידם.

הוא מנה ארבעה סיכונים במודלי שפה: הטיית אוטומציה, שבה ניסוח רהוט נתפס בקפדנות מחקרית (Fluency for Rigor); ביטחון יתר, שגורם למקבלי החלטות לייחס להערכה ודאות שאין לה; מקורות עמומים או מומצאים, בלי הבחנה בין ראיות, הערכות ופערי מידע; וגלישת טעויות לתוצר הסופי בגלל הפיתוי להשתמש בתוצר כפי שהוא. לדבריו, הסיכונים אינם מצדיקים הימנעות מהטכנולוגיה, אלא מחייבים הטמעה מבוקרת.

זולאוף הזכיר את מחירו של הכישלון ב-7 באוקטובר כדי להדגיש שאחריות החוקר היא מוסרית ולא רק טכנית: שגיאה מודיעינית עלולה לעלות בחיי אדם, והאחריות להבחין בין תוצר נכון לשגוי נשארת בידי בני האדם. השאלה, לדבריו, אינה אם חוקרים יעבדו עם בינה מלאכותית, אלא אם ילמדו אותם להפעיל שיקול דעת מקצועי תוך כדי השימוש בה.

זולאוף הרחיב על תפקידו כנציב היושרה המחקרית (Analytic Ombudsman) בקהילת המודיעין האמריקנית, תפקיד שנוצר ברפורמה של 2004. הנציב הוא כתובת נגישה לחוקרים, ויש לו גם מעמד שמאפשר לו לפנות ישירות לראשי הקהילה. כדוגמה תיאר את ההערכות על התערבות רוסיה וסין בבחירות לנשיאות ב-2020: חוקרים מכמה סוכנויות נתקלו בלחץ להתאים את הערכותיהם לעמדות הרצויות, ופנו לנציב. הפנייה להנהגה הובילה לשינויים בהכשרה ובתהליכי המחקר, ואף להשלכות אישיות על המעורבים.

מושב 1א': מודיעין, ביטחון לאומי והעידן הדיגיטלי

ד"ר נעם אלון (מכון הרכבי, יו"ר המושב) – המודיעין בעידן של שבר טכנולוגי וארגוני

ד"ר נעם אלון פתח את המושב בהצגת הרעיונות המרכזיים העומדים בבסיס גיליון 11 של כתב העת "מודיעין הלכה ומעשה" המוקדש לנושא הדיגיטל המודיעין והביטחון הלאומי. לדבריו, בשנים האחרונות הואץ מאוד קצב ההתפתחות וההטמעה של טכנולוגיות מתקדמות, ובפרט מודלי שפה גדולים, מערכות אוטונומיות וסוכני בינה מלאכותית, אך הארגונים והמוסדות המשתמשים בהן מסתגלים ולומדים לאט יותר. כתוצאה מכך נוצרים פערים בין היכולות הטכנולוגיות החדשות לבין המבנים הארגוניים, התרבות המקצועית ותהליכי העבודה.

אלון הציע להתייחס בזהירות לטענה שמדובר במהפכה טכנולוגית שכבר התממשה. הוא הזכיר כי בעשורים האחרונים הוצגו כמה התפתחויות כאלה שעתידות לחולל שינוי יסודי בחברה ובמערכות הביטחון, ובהן מהפכת המידע, המהפכה בעניינים צבאיים (RMA) ומהפכת המודיעין. אף שאלה חוללו שינויים משמעותיים, הן לא בהכרח הביאו לשינוי הכולל שחזו בתחילת הדרך.

לדברי אלון, הגם שעדיין מוקדם לקבוע שהבינה המלאכותית מחוללת מהפכה במלוא מובן המילה, ניתן לזהות תקופת שבר, שבמסגרתה הנחות יסוד שעליהן נשענו ארגוני המודיעין מאותגרות באופן גובר. הוא הצביע על ארבעה צירי שינוי מרכזיים העולים מן המאמרים בגיליון:

1. **המעבר מתפיסת הטכנולוגיה ככלי לתפיסתה כמערכת.** מודלי שפה וסוכני בינה מלאכותית אינם רק אמצעים המשפרים את יעילותם של תהליכי עבודה קיימים, אלא טכנולוגיות שעשויות לחייב שינוי בתהליכים עצמם, במבנים הארגוניים ובתרבות המקצועית.

2. **חלוקה מחדש של עוצמה וסמכות.** הטכנולוגיות החדשות עשויות לשנות את יחסי הכוחות בתוך ארגונים, בין היתר באמצעות צמצום הצורך בדרגי ניהול מסוימים והרחבת יכולותיהם של עובדים. במקביל, הן מאתגרות את שליטתן של מדינות וארגונים במידע ובתשתיות שעליהם הם נשענים, שכן נתח גדל מהיכולות עתה בידי חברות מסחריות.

3. **הפיכתה של המכונה לשחקן בעל יכולת פעולה עצמאית.** בניגוד לטכנולוגיות קודמות, מערכות אוטונומיות יכולות לבצע פעולות שלא תוכננו במפורש על ידי מפעיליהן, ולעיתים אף בניגוד לכוונותיהם. כך, הן הופכות מגורם פסיבי המופעל בידי האדם לגורם שיש להתחשב בהתנהגותו ובמאפייניו במסגרת ניהול המערכת.

4. **השינוי באופי הפגיעות של האדם והארגון.** בניגוד לציפייה שהטכנולוגיה תצמצם את הפגיעות האנושית והארגונית, בפועל היא יוצרת סוגים חדשים של פגיעויות ומרחיבה את פוטנציאל התקיפה. לכן, נדרשים מושגים, מנגנוני הגנה ודרכי התמודדות חדשים.

בהתבסס על צירים אלה הציג אלון כמה כיווני פעולה. ראשית, אין להסתפק בהתאמת הטכנולוגיה לתהליכים הקיימים; יש לבחון את התהליכים ואת הנחות היסוד עצמם. שנית, יש להחליף את השאיפה לשליטה מלאה בטכנולוגיה בתפיסה של תזמור (Orchestration), המבוססת על ניהול יחסי גומלין בין שחקנים רבים בעלי אינטרסים שונים. שלישית, יש לבחון מחדש את מקומו של האדם בתהליך, שכן נוכחות אנושית פורמלית אינה מבטיחה יכולת אמיתית להבין, לבקר או לשלוט בפעולת המערכת. לבסוף, נדרשת התמודדות מערכתית חוצת גבולות ארגוניים-מקצועיים.

עו"ד חופית וסרמן-רוזן (מרכז שמגר/אונ' ת"א)– הרעלת סוכני בינה מלאכותית כאיום על הביטחון הלאומי

וסרמן-רוזן הסבירה כי סוכני בינה מלאכותית משלבים בין מודלי שפה גדולים, המאפשרים הבנה, עיבוד מידע ותכנון, לבין יכולת לבצע פעולות בסביבה הדיגיטלית. בניגוד למודלים המשמשים בעיקר להפקת מידע, סוכנים אוטונומיים יכולים לפרק משימות מורכבות, להפעיל כלים חיצוניים ואף להאציל משימות לסוכנים אחרים או לבני אדם.

לצד ההזדמנויות שמציעות מערכות אלה, הן יוצרות משטח איומים חדש. זיכרון ארוך טווח, גישה לאינטרנט ויכולת להפעיל שירותים חיצוניים מאפשרים לגורמים עוינים להשפיע על התנהגות הסוכן, למשל באמצעות החדרת מידע זדוני לזיכרונו. יתרה מכך, אבטחת הסוכן אינה תלויה רק בארגון המפעיל אותו, אלא במערכת רחבה של מפתחים, ספקי כלים, פלטפורמות, משתמשים וצדדים שלישיים.

כדי להמחיש את הסיכון לביטחון הלאומי הציגה תרחישים הנוגעים לניהול תשתיות קריטיות, מערכות בחירות וקבלת החלטות ביטחוניות. בניגוד למערכת המתריעה על בעיה ומותירה את ההחלטה בידי אדם, סוכן אוטונומי עשוי גם לבצע את הפעולה בעקבותיה. בהקשר הצבאי הציגה דוגמה שבה מידע שגוי שהופק באמצעות מודל שפה עורר חשש מפני פעילות של כלי שיט סיני בעל יכולות גרעיניות; התערבות אנושית מנעה הסלמה.

המסגרת המרכזית שהציעה להתמודדות עם האתגרים היא בעיית השולח והשליח (Principal–Agent Problem): כיצד להבטיח שגורם הפועל בשם אחר יפעל בהתאם לכוונותיו ולאינטרסים שלו. לטענתה, אף שהטכנולוגיה חדשה, בעיית האצלת הסמכויות מוכרת למשפט, שפיתח לאורך השנים מנגנונים להתמודדות עמה.

היא הציגה שלושה עקרונות שניתן להתאים לעולם הסוכנים האוטונומיים:

- **הסכמה** – הגדרה מראש של היקף הסמכויות שהוענקו לסוכן, לרבות הרשאות מוגבלות והדרגתיות ודרישה לאישור אנושי לפני פעולות בסיכון גבוה.
- **שליטה** – יכולת לפקח על פעילות הסוכן ולהתערב בה, באמצעות זיהוי, תיעוד פעולות, אפשרות להטלת וטו ומנגנוני בקרה. אתגר זה מתעצם כאשר הסוכן מפעיל מערכות וסוכנים נוספים.
- **נאמנות** – הבטחת פעולתו של הסוכן בהתאם לאינטרסים של הגורם שהסמיך אותו. לשם כך נדרשת התייחסות לכלל הגורמים המעורבים בפיתוחו ובהפעלתו, באמצעות חובות משפטיות, נורמות, תמריצים ומנגנוני אחריות.

בהמשך הציעה לפתח תשתיות מוסדיות שיאפשרו לנהל את סביבת הסוכנים באופן בטוח, ובהן מרשמים של סוכנים, תיעוד הרשאות, מנגנוני בירור אחריות והסדרי פיצוי על נזקים. תשתיות כאלה יוכלו לסייע, למשל, לברר אם פעולה שביצע סוכן בשם מדינה או ארגון הייתה מורשית או נבעה משיבוש זדוני.

בדיון על הקושי ליצור הסדרה בתנאים של תחרות גיאופוליטית ואינטרסים מסחריים מנוגדים, הדגישה כי אופייה הגלובלי של סביבת הסוכנים מחייב שיתוף פעולה, וכי ההסדרה אינה חייבת להתבסס רק על חקיקה מחייבת (Hard Law), אלא יכולה לכלול גם תקנים מקצועיים, נורמות וולונטריות ונהלים מוסכמים (Soft Law). בהתייחס להרעלת מידע במאגרי מידע גלובליים, הדגישה את הצורך בבדיקת מקורות המידע שעליהם נשענות המערכות ובשיתוף פעולה עם הגורמים המחזיקים בפלטפורמות המידע.

נצ"מ דוד קץ (לשעבר ראש יחידת הסייבר הארצית במשטרה) – נכסים דיגיטליים כמימד חדש באתגרי המודיעין המשטרתי והביטחון הלאומי

קץ, ראש יחידת הסייבר הארצית במשטרה בשנים 2021–2025, תיאר כיצד הפכו המטבעות הקריפטוגרפיים באותן שנים מתופעה שולית לתשתית מרכזית של פשיעה. כדוגמה הביא את פסיקת בית המשפט העליון ממאי 2025. הפסיקה הפכה את החלטת המחוזי ואפשרה למשטרה לפנות באופן וולונטרי לבורסות קריפטו בחו"ל. לדבריו, ההישג המבצעי חשף בעיה רחבה יותר: המדינה מסדירה תופעות דיגיטליות בהכרעות משפטיות נקודתיות, ולא מתוך תפיסה כוללת.

לטענתו, המרחב הדיגיטלי יוצר אקס-טריטוריאליות חדשה. כסף, אנשים ופעולות עוברים בין מדינות במהירות, מחוץ לטווח הסמכות של רשויות האכיפה. הקריפטו כבר אינו משמש רק להלבנת הון, אלא גם למימון הפעילות עצמה: מעשי רצח, רכישת אמצעים והפעלת רשתות. גם ארגוני טרור ושחקנים מדינתיים משתמשים בתשתיות שצמחו בעולם הפלילי. בישראל הן מקלות, למשל, על התשלום לישראלים שגויסו לביצוע משימות עבור המודיעין האיראני.

קץ תיאר את התופעה כשרשרת ערך. בתחילתה נותני שירותי המרה, מורשים ובלתי מורשים, שמחברים בין קריפטו לכסף מסורתי. אחריהם האנונימיות היחסית של הארנקים: את תנועות הכספים אפשר לראות בבלוקצ'יין, אבל קשה לזהות מי עומד מאחוריהן. החוליה הבאה היא ההמרה למזומן וההעברה לפעילים בשטח, ובסוף מימוש הפעילות עצמה. הוא הביא שתי דוגמאות. האחת, חלפן מאזור הערבה ששירת ארגוני פשיעה ובמקביל העביר כספים מגורמי חמאס בטורקיה ליו"ש. השנייה, כספים שהגיעו מקטר לעזה, הומרו לקריפטו בישראל והגיעו גם לחמאס ביו"ש.

הבעיה, לדבריו, אינה חוסר מעש אלא פיצול. המשטרה, רשות המסים והרגולטורים הפיננסיים מטפלים כל אחד בחוליה שלו, בעוד אותן תשתיות משרתות במקביל פשיעה, טרור וריגול. כשפוגעים בחוליה אחת, מישהו אחר תופס את מקומה והתשתית נשארת.

על בסיס לקחים ממדינות אחרות הציע שלושה כיווני פעולה:

1. התאמת החקיקה למציאות הדיגיטלית, כולל גישה לשרתים מרוחקים, פנייה לגורמים זרים ושימוש בכלים טכנולוגיים מתקדמים.
2. השקעה בכוח אדם מקצועי וביכולות טכנולוגיות.
3. הקמת כוח משימה מדינתי בין-ארגוני מכוח החלטת ממשלה, עם סמכויות לטפל בשרשרת כולה.

בדיון אמר קץ שישראל אינה מפגרת בהכרח אחרי מדינות אחרות, ובחלק מהתחומים אף פיתחה פתרונות מתקדמים. על פלטפורמות בינלאומיות אמר שהמנוף המרכזי הוא תלותן במערכת הפיננסית המסורתית ובדולר. הוא הזכיר את השינויים שעשתה Binance בעקבות לחץ אמריקני, אבל הזהיר שהידוק הפיקוח על הבורסות עלול לדחוף את הפעילות לארנקים פרטיים ולמנגנונים מבוזרים. שם כבר אין גורם מרכזי שאפשר ללחוץ עליו.

ענבל קארו (מכון הרכבי) – סכנות השימוש בבינה מלאכותית בליבת עבודת המודיעין

קארו טענה שהבינה המלאכותית לא שינתה עדיין את המבנים או את תהליכי העבודה. אנשי המקצוע ממשיכים לעשות את מה שעשו, ונעזרים בה לחיפוש מקורות, לניסוח, לעיבוד מידע ולהתייעצות. דווקא משום שהשימוש נתפס כמוצלח ועובר בלי תקלות, ארגונים עלולים להחמיץ את השינויים העמוקים שהוא מחולל. עבודת המודיעין היא שרשרת של פעולות שמטרתן לברר את המציאות ולהציג אותה למקבלי ההחלטות: איסוף, עיבוד, גיבוש הערכה, הצגתה, העברתה ובקרה. שינוי קטן בכל חוליה עשוי להשפיע על השרשרת כולה.

מחקר על השפעת הבינה המלאכותית על המודיעין עצמו כמעט אין. לכן נשענה קארו על מחקרים מהאקדמיה ומהרפואה, תחומים שגם בהם מפתחים ידע ומקבלים החלטות בתנאי אי-ודאות. מהם גזרה ארבעה סיכונים:

- **פער בין צורה לתוכן.** התוצרים רהוטים ומשכנעים גם כשהבסיס העובדתי חלש. כך נעלמים סימני האזהרה שאנשי מודיעין רגילים לזהות, כמו חוסר עקביות או ניסוח מגומגם. גם החוקר עצמו עלול להשתכנע מטיעוני המערכת יותר ממה שמגיע להם.

- **השטחה של השיח.** מחקרים על כתיבה אקדמית מראים שמשתמשי בינה מלאכותית מתכנסים לאותה לשון ולאותן שיטות. במודיעין, שבו פרשנויות מתחרות חיוניות, זו סכנה ממשית. היא מחריפה אם גם מערכות ההערכה והבקרה יתבססו על בינה מלאכותית ויעדיפו תוצרים דומים.

- **שחיקת הבקרה האנושית.** קשה לבקר לעומק תוצרים ארוכים ורהוטים שמופקים מהר ובהיקף גדול. קארו השוותה את המבקר לנהג ברכב אוטונומי: כבל שהוא מתנסה פחות בעצמו, כך הוא מזהה פחות טעויות. גם רופאים ותיקים מתקשים לערער על המלצות של מערכות. נוסף על כך, הבקרה בוחנת את התוצר ולא את השאלות שלא נשאלו. אם המערכת עיצבה כבר בהתחלה את השאלה ואת המקורות, המבקר לא יידע אילו חלופות נפלו בדרך.

- **פגיעה בהכשרה.** מומחיות נבנית מהתנסות במשימות בסיסיות וממשוב של ותיקים. כשהמשימות האלה עוברות למכונה, לא ברור איך יתפתחו החוקרים הצעירים. במקביל משתנים יחסי הסמכות: הצעירים תלויים פחות בוותיקים, והוותיקים שאינם שולטים בכלים מתקשים לפקח עליהם ומעמדם נשחק.

קארו התייחסה גם לשחיקת הכישורים. היא הסתייגה מפתרונות שמבוססים על איסור מלאכותי על השימוש בטכנולוגיה, וציינה שגם ברפואה הימנעות נקודתית מבינה מלאכותית אינה מבטיחה שהכשירות המקצועית תישמר. לדבריה, אין צורך לשמר כל מיומנות שאיבדה מהרלוונטיות שלה, כשם שאיננו זוכרים עוד מספרי טלפון בעל פה. הקושי הוא להבחין בין מה שאפשר לוותר עליו לבין כישורים שיישארו חיוניים לעבודת המודיעין. כבלל, היא רואה בטכנולוגיה מכפיל כוח ואינה תומכת בהימנעות גורפת מהטמעתה. עם זאת, לדבריה יש לבחון את השפעתה על תהליך העבודה כולו, כי התייעלות במשימה אחת אינה מעידה בהכרח על שיפור כולל.

קארו הטילה ספק גם בניסיונות להגדיר יכולות אנושיות שהבינה המלאכותית לעולם לא תחליף. לדבריה, הנחות כאלה עלולות להתברר כשגויות, וייתכן שבעתיד מערכות יוכלו גם לנסח שאלות ולהפעיל שיקול דעת, משימות שנחשבות היום לליבת המומחיות האנושית. לכן השאלה המעשית היא היכן אנחנו רוצים לשמור על מעורבות אנושית, ומדוע. חלק מההחלטות האלה ערכיות ועקרוניות, ואינן נגזרות רק ממה שהמערכת מסוגלת לעשות.

שרון טל (מכון הרכבי) – כיצד הדיגיטל משנה את הפעילות החשאית

הרצאתו של שרון טל עסקה בהשפעות הדיגיטל על העולם החשאי. טענתו המרכזית - המעבר לעידן הדיגיטלי שינה מהותית את האיזון במתח בין המבקשים להסתיר למבקשים לחשוף. חמש תמורות משנות את כללי המשחק: הסייבר כזירה חשאית; שחיקת המונופול המדינתי; צמצום היכולת לזייף זהות; מעבר מהכחשה סבירה להכחשה בלתי סבירה ומתיחת משך הפעולה החשאית. כל אלה מצמצמים מאוד את מרחב ההסתרה ומשנים את טבע החשאיות. השאלה כבר אינה אם הפעולה תיחשף, אלא מתי, בפני מי, ומי יקבע את משמעותה. החשאיות חדלה להיות מצב בינארי של הסתרה או חשיפה, והפכה למשאב שמנהלים מול קהלים שונים.

מושב A2 - פיקוח דמוקרטי תחת לחץ

יו"ר ומנחה: פרופ' מנחם הופנונג, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ד"ר דיאנה פופה (Diana Popa, Red Sky 4) – הפוליטיקה של המודיעין והמתחים בין גופי המודיעין למערכת הפוליטית

פופה פתחה בשינויים בסביבת הביטחון האירופית: התגברות האיום הרוסי, העלייה במתקפות סייבר ובניסיונות חבלה, והחשיפה הציבורית הגוברת של שירותי הביטחון והמודיעין. לדבריה, אירופה נתפסת לעיתים כמרחב ביטחוני אחיד, אך תפיסות האיום וסדרי העדיפויות של מדינותיה שונים מאוד. מדינות הקרובות לאגף המזרחי של נאט"ו מעניקות עדיפות גבוהה יותר לאיומים ביטחוניים, והמרוחקות יותר עשויות להעדיף שיקולים כלכליים ומדיניים.

שינויים אלה משפיעים גם על היחסים בין ארגוני המודיעין, המערכת הפוליטית והציבור. שירותי המודיעין הבריטיים מזוהים עם מומחיות ברוסיה, ההולנדיים עם יכולות סייבר והצרפתיים עם המאבק בטרור. ההתמחות מעודדת שיתופי פעולה בין מדינות, אך מעלה שאלות על שילוב השיקולים המקצועיים והמבצעיים באינטרסים המדיניים של כל מדינה.

עיקר ההרצאה עסק ברפורמה המתוכננת בחוק המסדיר את פעילות שירותי המודיעין בהולנד. החקיקה הקיימת אינה מותאמת במלואה להתפתחויות הטכנולוגיות, ולכן מתנהל זה שנים דיון ציבורי ופרלמנטרי על הרחבת סמכויות שירותי המודיעין האזרחי והצבאי. החקיקה המוצעת מסדירה תחומים שלא הוסדרו עד כה: עיבוד מאגרי מידע גדולים (Bulk Datasets), יירוט תקשורת בכבלים, שימוש באלגוריתמים ובבינה מלאכותית, הרחבת היכולת לפעול נגד גורמים עוינים ושיתוף הפעולה עם שירותי מודיעין זרים. היא גם מרחיבה את חופש הפעולה של השירותים במצבי חירום.

פופה הדגישה שהרחבת הסמכויות מלווה במנגנוני פיקוח ובקרה. שיתוף פעולה עם שירות זר, למשל, ייבחן לפי מידת כפיפותו למוסדות דמוקרטיים, יחסו לזכויות אדם, מקצועיותו ואמינותו, רמת ההגנה על מידע והתרומה הצפויה למשימות המודיעין. מאפיין בולט של תהליך החקיקה הוא מעורבות הציבור: בהתייעצות הציבורית התקבלו 252 תגובות מאזרחים, עיתונאים, מומחים וארגוני חברה אזרחית. לדבריה, הדיון הממושך משקף מודעות ציבורית גבוהה לסוגיות ביטחון לאומי, וממחיש כיצד השתתפות אזרחית יכולה להפוך לחלק מהפיקוח הדמוקרטי על המודיעין.

פופה עסקה גם במתח בין ביטחון לאומי לבין פרטיות וזכויות אזרח. הרגולציה האירופית להגנת מידע (GDPR) ומסגרות משפטיות נוספות מגבילות שימוש במידע אישי, אך מתירות חריגים מטעמי ביטחון לאומי. לדבריה, המתח מתחדד בסוגיית הריבונות הטכנולוגית: מדינות אירופה תלויות במידה רבה בתשתיות ובשירותים טכנולוגיים זרים, בעיקר אמריקניים, ומכאן שאלות של שליטה במידע ושל גישת ממשלות זרות אליו. כדוגמאות הביאה את המחלוקת סביב חברת השבבים Nexperia בהולנד, שבבעלות סינית, ואת הדיון באירופה על שימוש בשירותי ענן אמריקניים במערכות ממשלתיות.

שינויים ביחסים המדיניים משפיעים גם על שיתופי הפעולה המודיעיניים, ופופה הזכירה את החלטת הולנד ב-2025 לצמצם שיתוף מידע מסוים עם ארצות הברית ולהעניק משקל רב יותר לשיתופי פעולה אירופיים.

לסיום עמדה פופה על המורכבות שבפיקוח על ארגונים חשאיים. פיקוח פרלמנטרי וציבורי חיוני לאחריותיות של שירותי המודיעין ולמניעת שימוש לרעה בסמכויותיהם, אך חשיפת יתר עלולה לפגוע ביכולתם להתמודד עם איומים ולחשוף שיטות פעולה ומידע רגיש ליריבים. האתגר הוא לאזן בין שקיפות ואחריותיות לבין החשאיות הנדרשת לפעילות מודיעינית אפקטיבית.

ד"ר אופק רימר (אוניברסיטת בן-גוריון) ופרופ' אהוד ערן (אוניברסיטת חיפה ומכון הרכבי) – ארבעת פרשי הפופוליזם וההגנה על המודיעין הדמוקרטי

רימר וערן הציגו מחקר משותף הבוחן כיצד התחזקות הפופוליזם במדינות דמוקרטיות משפיעה על תפקודם של ארגוני המודיעין ועל מערכת היחסים בינם לבין הדרג המדיני. רימר הסביר כי המחקר משתלב במהלך מחקרי רחב יותר שהחל בעקבות אירועי 7 באוקטובר 2023, ובמסגרתו ביקש לבחון את יחסי המודיעין והקברניטים מנקודת מבט פוליטית.

נקודת המוצא של המחקר היא תהליך השחיקה הדמוקרטית המתרחש במדינות שונות, שבמסגרתו משטרים דמוקרטיים-ליברליים נחלשים ולעיתים מתקרבים לדפוסי שלטון סמכותניים. החוקרים התבססו על ההגדרה המקובלת של פופוליזם כאידיאולוגיה המחלקת את החברה לשתי קבוצות מנוגדות: "העם הטהור" ו"האליטות המושחתות". המנהיג הפופוליסטי מציג את עצמו כמייצג הבלעדי של רצון העם, ומכאן נובעת עוינותו כלפי מוסדות מקצועיים ועצמאיים העלולים להגביל את כוחו.

בהקשר המודיעיני, רימר הדגיש כי לארגוני המודיעין מעמד ייחודי. מצד אחד, הם משמשים כלי מרכזי בידי מקבלי ההחלטות, מספקים התרעה ומידע ומסייעים בעיצוב תמונת האיומים. מצד שני, הם מחזיקים בסמכויות נרחבות וביכולות מעקב חשאיות, ופועלים תחת פיקוח ציבורי מוגבל יחסית. מורכבות זו הופכת אותם לרגישים במיוחד לניסיונות התערבות פוליטית.

החוקרים טענו כי הספרות הקיימת מתמקדת בעיקר בשני היבטים: שיפור תפקודם המקצועי של ארגוני המודיעין, או הסכנות שהם עצמם עלולים להציב לדמוקרטיה. לעומת זאת, ניתנה תשומת לב מועטה יחסית לאפשרות שארגוני המודיעין יהיו דווקא קורבן לתהליכי שחיקה דמוקרטית שמובילה המנהיגות הפוליטית.

ארבעת מנגנוני הפגיעה של הפופוליזם במודיעין

ערן הציג ארבעה מנגנונים מרכזיים שבאמצעותם מנהיגות פופוליסטית עלולה לפגוע בתפקוד המודיעין.

1. **הדרת המודיעין מתהליכי קבלת ההחלטות.** מנהיגים פופוליסטיים נוטים לראות בגורמי המקצוע חלק מן האליטה הממסדית, ולעיתים אף מ"הדיפ סטייט" הפועל נגד רצון העם. כתוצאה מכך, הם עשויים לצמצם את ההיוועצות עם גורמי המודיעין ולהתעלם מהערכותיהם.
2. **פוליטיזציה והשתלטות מוסדית (Institutional Capture).** במסגרת זו, מנהיגים פופוליסטיים פועלים להחלשת עצמאותם של ארגוני המודיעין באמצעות צמצום סמכויותיהם, שינוי המבנה הארגוני ומינוי בעלי תפקידים על בסיס נאמנות אישית או פוליטית במקום על בסיס מקצועיות.
3. **שינוי סדר היום הביטחוני בהתאם לצרכים הפוליטיים של המנהיג.** במקרה זה, הגדרת האיומים הלאומיים אינה נובעת בהכרח מהערכת מצב מקצועית, אלא משקפת את סדר העדיפויות הפוליטי של ההנהגה.
4. **ביטחוניזציה של האופוזיציה הפוליטית (Securitization of Domestic Opposition).** מנהיגים פופוליסטיים עשויים להציג יריבים פוליטיים פנימיים כאיום על הביטחון הלאומי, ובכך להצדיק שימוש

בסמכויות מודיעיניות ובאמצעי מעקב נגד גורמים פוליטיים ואזרחיים. החוקרים הזהירו כי תהליך זה עלול להפוך את שירותי המודיעין ממוסדות המשרתים את המדינה לבלים המשרתים את השלטון.

ארבעת המנגנונים עלולים להביא לפגיעה באיכות קבלת ההחלטות, להגברת הסיכון לכישלונות מודיעיניים, לפגיעה בזכויות אזרח ובסופו של דבר גם להחלשת הדמוקרטיה עצמה.

המלצות להגנה על עצמאות המודיעין

- ההצעה הראשונה היא לבחון הענקת מעמד עצמאי יותר לחלק מן הפונקציות המודיעיניות, בעיקר בתחום ההערכה האסטרטגית, בדומה למעמדם של מוסדות עצמאיים שאינם כפופים ישירות לרוב הפוליטי, כגון בנקים מרכזיים.

- לצד זאת הוצע לחזק את מנגנוני הפיקוח והבקרה, להרחיב שקיפות מבוקרת ביחס לפעילות המודיעין, ולגוון את מקורות המומחיות המשתתפים בדיון המודיעיני.

- החוקרים הדגישו כי מטרת ההמלצות אינה לבטל את סמכותו של הדרג המדיני לקבל החלטות, אלא להבטיח את קיומם של מנגנונים מקצועיים שיאפשרו לו לקבל הערכות מודיעין עצמאיות, גם כאשר הן סותרות את עמדותיו. במובן זה, שמירה על עצמאות המודיעין נתפסת כחלק מההגנה על יכולתה של הדמוקרטיה לתקן את עצמה.

סטפני קירשווגר (Stefanie Kirchweger, אוניברסיטת בר-אילן ואוניברסיטת אינסברוק) – הציבור והמדינה החשאית: מדידת עמדות הציבור כלפי שירותי המודיעין. מחקר משותף עם ד"ר פרנץ אדר מאוניברסיטת אינסברוק.

קירשווגר הציגה מחקר, שמטרתו ליצור כלי שיטתי למדידת עמדות הציבור כלפי שירותי המודיעין במדינות דמוקרטיות. נקודת המוצא של המחקר היא המתח המובנה בין הצורך של המדינה להפעיל שירותי מודיעין יעילים, המחייבים חשאיות וסמכויות חודרניות, לבין עקרונות הדמוקרטיה הליברלית, ובראשם שמירה על זכויות הפרט, חירויות אזרחיות ואחריותיות של מוסדות השלטון.

לדבריה, בשנים האחרונות ניתן לזהות במדינות אירופה מגמה של הרחבת סמכויות שירותי המודיעין, בעיקר לנוכח האיום הרוסי והשינויים בסביבה הביטחונית. היא התייחסה לרפורמות חקיקה בגרמניה, בבריטניה ובאוסטריה, המעניקות לשירותי המודיעין יכולות נוספות בתחומי האיסוף והמעקב. במקביל, הרחבת הסמכויות מעוררת חששות ציבוריים מפני פגיעה בפרטיות ובחירויות אזרחיות.

מתח זה מכונה בספרות "הדילמה הליברלית": מצד אחד, שירותי המודיעין חיוניים להגנת הדמוקרטיה, ומצד שני, הפעלת סמכויותיהם עלולה לפגוע בערכים שעליהם הם נדרשים להגן.

שאלת המחקר המרכזית היא באילו תנאים אזרחים מוכנים לקבל פשרות בין ביטחון לאומי לבין חירויות אזרחיות בהקשר של פעילות שירותי המודיעין. מטרת המחקר היא לפתח שאלון מתוקף שיהיה זמין לשימוש חוקרים במדינות שונות ויאפשר בחינה השוואתית של עמדות הציבור כלפי שירותי המודיעין.

החוקרים פיתחו מסגרת תיאורטית שבמרכזה אמון הציבור בשירותי המודיעין. ההשערה המרכזית היא שככל שהאמון בשירותי המודיעין גבוה יותר, כך גדלה נכונות הציבור לקבל פגיעה מסוימת בחירויות אזרחיות לצורך הגנה על הביטחון הלאומי.

על פי המודל, האמון מושפע מתפיסת הלגיטימיות של פעילות שירותי המודיעין, וזו מושפעת ממספר גורמים: רמת הידע של האזרחים על השירותים וסמכויותיהם, תפיסת המקצועיות והאמינות שלהם, והערכת האזרחים לגבי יעילותם של מנגנוני הפיקוח והבקרה. נוסף על כך, המחקר מבקש לבחון כיצד מאפיינים חברתיים, כלכליים ופוליטיים משפיעים על רמת האמון.

קירשווגר הציגה שני מרכיבים מתודולוגיים מרכזיים. הראשון הוא שאלון עמדות שימדוד את מרכיבי המודל. המרכיב השני הוא ניסוי המבוסס על תרחישים היפותטיים (Factorial Vignette Experiment). במסגרת הניסוי יוצגו לנשאלים מצבים שונים שבהם שירותי המודיעין מבקשים להפעיל סמכויות חודרניות, תוך שינוי מאפייני התרחיש. למשל, חומרת האיום הביטחוני, סוג הפעולה המודיעינית, זהות יעד המעקב ומידת הפיקוח על הפעולה. כך ניתן יהיה לבחון האם אזרחים מוכנים לקבל אמצעי מעקב חודרניים יותר כאשר מדובר באיום טרור מיידי, כאשר קיימים מנגנוני פיקוח חזקים, או כאשר יעד המעקב הוא אזרח זר ולא אזרח המדינה.

ניסוי נוסף יתמקד בעמדות הציבור כלפי שיתופי פעולה מודיעיניים בינלאומיים. במסגרתו ייבחנו, בין היתר, זהות המדינה השותפה, אופי שיתוף הפעולה והסטנדרטים המשפטיים והדמוקרטיים של שירות המודיעין הזר. קירשווגר הדגישה כי סוגיה זו רלוונטית במיוחד לאוסטריה, הנשענת במידה רבה על שיתוף פעולה עם שירותי מודיעין זרים.

המחקר מתוכנן להתבצע תחילה באוסטריה, באמצעות מדגם של כ-3,000 משתתפים שייבחרו תוך התחשבות במאפיינים דמוגרפיים וגאוגרפיים. קירשווגר ציינה כי כבר נערכו בדיקות ראשוניות של חלק מן השאלות, אך כלי המחקר והניסויים עדיין נמצאים בשלבי פיתוח. התרומה המרכזית של המחקר צפויה להיות יצירת כלי אחיד וזמין למדידת עמדות הציבור, שיאפשר לבחון את הלגיטימיות הציבורית של פעילות שירותי המודיעין ולהשוות בין מדינות.

מושב B1 - נקודות עיוורון בתמונת האיומים הלאומית

יו"ר מירי אייזין (מכון הרכבי)

המושב עסק בנקודות עיוורון בעשייה המודיעינית, תוך בחינת שלושה מרחבים שונים שבהם עלולים להתפתח פערים בהבנת המציאות: המודיעין המדיני והאסטרטגי, המודיעין על שותפים ובעלי ברית והמודיעין הנוגע לאיומים פנימיים. שלוש ההרצאות הצביעו על הקושי לזהות שינויים בסביבה האסטרטגית כאשר תפיסות מושרשות, סדרי עדיפויות ארגוניים ושיקולים פוליטיים משפיעים על איסוף המידע, על פרשנותו ועל העברתו למקבלי ההחלטות. מירי איזין, שהנחתה את המושב, הדגישה כי נקודות עיוורון אינן בהכרח תוצאה של היעדר מידע, אלא עשויות להתפתח בהדרגה גם במערכות מודיעיניות מקצועיות ומנוסות.

אירינה צוקרמן – מעבר לנקודת העיוורון: חשיבה מחדש על המודיעין המדיני אחרי 7 באוקטובר

אירינה צוקרמן בחנה את הקשר שבין הערכות מודיעין, שיפוט פוליטי וציפיות אסטרטגיות, על רקע אירועי 7 באוקטובר והתהליכים האזוריים שקדמו להם. לטענתה, הדיון בכישלון המודיעיני התמקד בעיקר בהתרעה המבצעית מפני חמאס ובהיערכות הצבאית, בעוד שהוקדשה תשומת לב מוגבלת לשאלות רחבות יותר הנוגעות להבנת האינטרסים, האידיאולוגיות ומערכות היחסים הפוליטיות של מדינות וגורמים באזור.

צוקרמן הצביעה על הסכמי אברהם כדוגמה למורכבות זו. ההסכמים יצרו ציפיות להתקדמות בתהליך ההשתלבות האזורית של ישראל, אולם המדינות המעורבות בתהליך פעלו מתוך מערכות אינטרסים שונות, ולעיתים אף סותרות. איחוד האמירויות הדגישה שיתוף פעולה כלכלי וביטחוני, סעודיה בחנה את הנורמליזציה לנוכח שאיפותיה האזוריות, יחסיה עם איראן והסוגיה הפלסטינית, ואילו חמאס ואיראן ראו בהתקרבות האזורית לישראל איום על האינטרסים שלהן. לפיכך, ההתייחסות לנורמליזציה כמגמה אזורית אחידה עלולה להסתיר מחלוקות עמוקות בין המדינות ואף בתוכן.

בהקשר זה הדגישה צוקרמן את הצורך להבחין בין עמדותיהם של מנהיגים ובכירים לבין האינטרסים של מוסדות, קבוצות פוליטיות ורשתות השפעה במדינותיהם. בסעודיה, למשל, יוזמותיו של מוחמד בן סלמאן נתקלות בהתנגדות מצד גורמים שמרניים ובעלי אינטרסים ממסדיים. באופן דומה, התקרבות מדינית בין סעודיה לטורקיה אינה מבטלת בהכרח יריבויות היסטוריות ומתחים בין מוקדי כוח שונים. קשרים עם בעלי תפקידים בכירים אינם מבטיחים בהכרח הבנה של תהליכי קבלת ההחלטות במדינותיהם.

צוקרמן קשרה את הדברים לכישלון שקדם ל-7 באוקטובר. לדבריה, לצד השאלות על ההתרעות מפני מתקפת חמאס, יש לבחון גם כיצד פורשו מסרים ומידע שהגיעו משותפות אזוריות, ובהן מצרים ואיחוד האמירויות. אין די בשאלה אם התקבלה התרעה, אלא יש לברר מה הייתה מידת האמינות שיוחסה לה, מי הערין אותה, אילו שיקולים השפיעו על ההתייחסות אליה ומדוע לא הובילה לפעולה. בהיעדר גישה לדיונים הפנימיים של מערכות המודיעין והדרג המדיני, קשה להבחין בין כשל באיסוף, כשל בהערכה וכשל בקבלת ההחלטות.

בהיבט המתודולוגי הציעה צוקרמן להיעזר בגישות של פוליטיקה בירוקרטית, חשיבה קבוצתית, תיאוריית רשתות ובחינת תהליכים פוליטיים לאורך זמן. היא הדגישה גם את תרומתם האפשרית של מומחים עצמאיים, חוקרים ובעלי היכרות ממושכת עם חברות, תנועות אידיאולוגיות ורשתות פוליטיות אזוריות. מומחים אלה עשויים לזהות שינויים שאינם מקבלים ביטוי בדו"חות המודיעין הרשמיים או בסדרי העדיפויות של ארגוני

המודיעין. עם זאת, שילובם מחייב הערכה ביקורתית של אמינות המידע והבחנה בין עובדות מבוססות להשערות.

לבסוף טענה צוקרמן כי ההתמקדות הגוברת של ארגוני מודיעין במאבק בטרור מאז 11 בספטמבר הביאה לפיתוח יכולות מבצעיות משמעותיות, אך עלולה הייתה לבוא על חשבון העיסוק בתהליכים פוליטיים, מוסדיים ואידיאולוגיים ארוכי טווח. מכאן החשיבות שבהשבת המחקר האסטרטגי הרחב למרכז העשייה המודיעינית, ובהבנת האופן שבו שחקנים שונים מגדירים את האינטרסים שלהם ואת הסיכונים שהם מוכנים ליטול.

ד"ר אהוד גולן (אוניברסיטת חיפה) – הכר את שותפך: נקודת מבט ישראלית

ד"ר גולן עסק באתגרים הייחודיים של איסוף מודיעין והערכת כוונותיהם של שותפים ובעלי ברית. הוא התבסס על מאמר שפרסם בשנת 2011, בעקבות האביב הערבי וההפתעה הישראלית לנוכח ההתפתחויות במצרים, וטען כי הפתעה אסטרטגית אינה נובעת בהכרח מאי-הבנת אויבים. גם שינוי בהתנהגותה של מדינה ידידותית או שותפה עשוי ליצור השלכות ביטחוניות משמעותיות. לדבריו, העמקת שיתופי הפעולה הביטחוניים של ישראל עם מדינות האזור, בעקבות הסכמי אברהם והשתלבותה בפיקוד המרכז האמריקני, מגבירה את הצורך בהערכה שיטתית של כוונות השותפים ושל האפשרות שאינטרסיהם ישתנו.

גולן בחן את הסוגיה לאורך שלבי מעגל המודיעין. בתחום האיסוף, פעולות הנתפסות כלגיטימיות כלפי אויב עלולות להיות בלתי קבילות כאשר הן מכוונות כלפי בעל ברית. כדוגמה הזכיר את פרשת ג'ונתן פולארד ואת השלכותיה על יחסי ישראל וארצות הברית. מנגד, מדינות ידידותיות, ובמיוחד דמוקרטיות, מציעות מגוון רחב של מקורות גלויים: תקשורת, דיונים פרלמנטריים, מחקרים אקדמיים ומגעים דיפלומטיים. האתגר המרכזי אינו בהכרח השגת המידע, אלא שילובו לכדי הערכה כוללת.

היחסים בין ישראל לארצות הברית ממחישים את המתח שבין שיתוף פעולה עמוק לבין הצורך בהערכה מודיעינית עצמאית. גולן הזכיר את שיתוף הפעולה נגד תוכנית הגרעין האיראנית, ובמקביל את המשא ומתן החשאי שניהל ממשל אובמה עם איראן בעומאן, מבלי לעדכן את ישראל. מקרה זה ממחיש שגם כאשר מתקיים שיתוף פעולה מודיעיני הדוק, אין להניח שקיימת זהות אינטרסים או שקיפות מלאה בין הצדדים.

בתחום המחקר וההערכה טען גולן כי ההתמקדות המסורתית של אמ"ן באויבי ישראל עלולה להביא להקצאת משאבים מוגבלת למחקר על שותפים. הוא הזכיר את ביקורתו של ראש המוסד לשעבר אפרים הלוי, שלפיה קהילת המודיעין הישראלית לא פיתחה מחקר מעמיק דיו על ארצות הברית ועל מדיניותה כלפי ישראל. בהקשר זה הציג את הצורך לשלב בין ידע מודיעיני לבין ידע דיפלומטי ומדיני, ולהשתמש בכלים כגון משחקי מלחמה, ניתוח תרחישים וחשיבה ביקורתית.

אתגר נוסף נובע מכך שארגוני המודיעין עצמם ממלאים לעיתים תפקיד מרכזי בניהול הקשרים עם השותפים. כך, המוסד היה מעורב לאורך השנים בקשרים עם מדינות ערב, ואילו השב"כ אחראי לתיאום הביטחוני עם הפלסטינים. כאשר אותו ארגון אחראי הן לקידום היחסים והן להערכת הצד האחר, עלול להיווצר מתח בין המחויבות להצלחת הקשר לבין העצמאות הנדרשת לצורך הערכה ביקורתית שלו.

גולן הדגיש במיוחד את השינוי במאזן הידע בין אנשי המודיעין לדרג המדיני. ביחס לאויב, לאנשי המודיעין יש לעיתים יתרון משמעותי הנובע מגישה למקורות מסווגים. ביחס לשותף, לעומת זאת, מנהיגים מדיניים עשויים

לקיים קשרים ישירים עם עמיתיהם ולהחזיק במידע שאינו נגיש למעריכי המודיעין. כתוצאה מכך הם עשויים לגבש הערכות עצמאיות ואף להעניק להן עדיפות על פני הערכות המודיעין.

ד"ר אבנר ברנע (אוניברסיטת חיפה) – טרור יהודי ביהודה ושומרון: נקודת עיוורון בהערכת האיומים על הביטחון הלאומי של ישראל

ד"ר ברנע התמקד בנקודות עיוורון הנוגעות לאיומים פנימיים, ובפרט בהתמודדות מערכת הביטחון הישראלית עם טרור יהודי קיצוני ביהודה ושומרון. הוא טען כי השיח על כישלונות מודיעיניים מתמקד בדרך כלל באיומים חיצוניים, בעוד שאיומים המתפתחים בתוך המדינה עלולים שלא לקבל מענה מספק ברמת ההערכה האסטרטגית.

ברנע הזכיר כי טרור יהודי אינו תופעה חדשה בישראל, והציג שני אירועים מרכזיים מן העבר: חשיפת המחתרת היהודית בשנת 1984 וטבח המתפללים המוסלמים במערת המכפלה בשנת 1994. לדבריו, מאז 1967 השב"כ אחראי לסיכול פעילות חתרנית וטרור בשטחים, ובמשך שנים פיתח יכולות מבצעיות משמעותיות בתחום זה. עם זאת, לטענתו, בשנים האחרונות חל שינוי בהיקף התופעה וביכולת של מערכת הביטחון להתמודד עמה.

הטיעון המרכזי של ברנע עסק בפער שבין יכולות סיכול מבצעיות לבין יכולת הערכה אסטרטגית. לדבריו, השב"כ הוא ארגון המתמחה במידה רבה בזיהוי ובסיכול איומים קונקרטיים, אך כאשר פעילות קיצונית מתרחבת והופכת לתופעה בעלת השלכות על הביטחון הלאומי, נדרשת גם הערכה מערכתית רחבה. בישראל, הערכת המודיעין הלאומית מופקת בעיקר על ידי אמ"ן, המתמקד באופן מסורתי באיומים חיצוניים. כתוצאה מכך עלול להיווצר פער באחריות להערכת איומים אסטרטגיים שמקורם בזירה הפנימית.

ברנע טען כי בשנים האחרונות גברה משמעותית פעילותם של גורמים יהודיים קיצוניים ביהודה ושומרון, וכי שיתוף הפעולה בין השב"כ, המשטרה וצה"ל נפגע. הוא ייחס חלק מהקשיים גם להשפעתם של גורמים פוליטיים על פעילות רשויות האכיפה, וטען כי ישנם גורמים במערכת הפוליטית שאינם פועלים במידה הנדרשת לבלימת התופעה. לדבריו, מצב זה מקשה על השב"כ לממש את אחריותו ומחייב בחינה של היחסים בין הדרג המקצועי לדרג הפוליטי.

לדברי ברנע, הבעיה אינה מסתכמת בקושי מבצעי להתמודד עם אירועי אלימות, אלא נוגעת לשאלה מי אחראי להתריע בפני הממשלה על הסיכון האסטרטגי המצטבר. הוא קרא לבחון את חלוקת האחריות בין הגופים ואת יכולתם להציג לדרג המדיני הערכה עצמאית ומקיפה גם בנושאים בעלי רגישות פוליטית.

מירי אייזין – התייחסות היו"ר

בהתייחסויותיה לשלוש ההרצאות הציעה מירי איזין לראות בנקודות עיוורון תופעה דינמית, המתפתחת ומשתנה לאורך זמן. לדבריה, אחת השאלות החשובות היא כיצד נקודת עיוורון הולכת ומתרחבת בתוך מערכת דמוקרטית שאמורה לאפשר מגוון דעות ופרשנויות. היא הדגישה כי אין להניח שחילופי ממשלה או שינוי במדיניות יביאו כשלעצמם לתיקון הכשל, שכן תפיסות מושרשות עשויות להתקיים לאורך כהונתן של ממשלות שונות.

בהתייחס לדבריה של צוקרמן, אייזין הדגישה את הצורך לבחון את התפתחות המודיעין האסטרטגי הישראלי. לדבריה, במשך שנים התמקד המחקר האסטרטגי במדינות אויב ובשאלה אם צפויה מלחמה. אולם מאז תהליך

השלום עם מצרים השתנתה הסביבה האזורית באופן משמעותי, מבלי שתפיסת המחקר האסטרטגי הותאמה בהכרח לכל השינויים. היא העלתה את האפשרות שהתמקדות ישראלית באיראן ובחזבאללה תרמה אף היא להתרחבות נקודת העיוורון ביחס לחמאס.

בהתייחס לד"ר גולן, אייזין הצביעה על טורקיה כדוגמה למדינה שהיחסים עמה השתנו באופן משמעותי לאורך השנים. מקרה זה ממחיש את הקושי להגדיר שותף או בעל ברית באופן קבוע ואת הצורך לעדכן את הערכות המודיעין בהתאם להתפתחויות. היא גם ביקשה להבחין בין ריגול לבין איסוף מידע באמצעות ערוצים דיפלומטיים ומקורות גלויים, והדגישה כי גורמים במערכת הדיפלומטית עשויים לתרום תרומה משמעותית לידע המודיעיני, גם אם אינם משתייכים לארגוני המודיעין המסורתיים.

בהתייחס לד"ר ברנע, איזין הדגישה את חריגותה של האחריות המוטלת על אמ"ן להפקת הערכת המודיעין הלאומית. היא הציעה להרחיב את הדיון באמצעות השוואה בין אופן ההתמודדות של השב"כ עם טרור יהודי לבין התמודדותו עם טרור מצד אזרחים ערבים בישראל. השוואה זו, לדבריה, עשויה לסייע בזיהוי הבדלים מוסדיים ומקצועיים ולהבהיר את השפעתם של שיקולים פוליטיים על הגדרת האיום ועל הטיפול בו.

איזין הדגישה גם את חשיבות ההגדרות המקצועיות והמשפטיות. השאלה אם פעילות מסוימת מוגדרת כטרור או כעבריינות רגילה אינה, לדבריה, רק שאלה סמנטית, משום שהיא משפיעה על זהות הגופים האחראים לטיפול בה ועל הכלים העומדים לרשותם.

מושב B2 - לוחמה קוגניטיבית והמאבק על סביבת המידע

יו"ר ד"ר רון שלייפר (אוניברסיטת אריאל)

יוזף קולמאייר (אוניברסיטת גראץ) – תפקידה של הקוגניציה במבצעי השפעה

קולמאייר פתח את הרצאתו בטענה כי השיח המתפתח סביב לוחמה קוגניטיבית (Cognitive Warfare) מזהה בעיה אמיתית, אך ממקם את הקוגניציה במקום שגוי מבחינה אנליטית. לדבריו, אף שקוגניציה היא רכיב מרכזי כמעט בכל פעילות אנושית, עצם העובדה שניתן להשפיע על תהליכי חשיבה לא הופכת אותם למרחב לחימה עצמאי. יתרה מכך, השימוש במושג "לוחמה קוגניטיבית" בקטגוריה רחבה מדי עלול לטשטש הבחנות חשובות בין סוגים שונים של פעילות השפעה, ואף להקשות על גיבוש מענים אפקטיביים.

לטענתו, המושג משמש כיום לתיאור תופעות שונות שאינן בהכרח חופפות: לעיתים הקוגניציה מוצגת כמרחב הפעולה, לעיתים כיעד התקיפה, לעיתים כמנגנון שבאמצעותו מופעלת ההשפעה, ולעיתים כתוצאה המבוקשת. במקביל, המושג כולל תחתיו פעילויות ותיקות ומוכרות כגון תעמולה, מבצעי מידע, לוחמה פסיכולוגית והונאה. התוצאה היא מושג שאינו מבחין בצורה מספקת בין תופעות שונות, ועלול להפוך כמעט כל פעילות תקשורתית לחלק ממערכה קוגניטיבית.

כחלופה מושגית הציג קולמאייר את מודל ה-Decision Conversion Layer, המתייחס לקוגניציה כאל שכבת המרה שבאמצעותה מידע הופך לשיפוט, לתיאום בין אנשים ולקבוצות, לקבלת החלטות ולהכרה בלגיטימיות של תוצאות פוליטיות. לפי תפיסה זו, סביבת המידע היא המרחב שבו פועלים גורמי ההשפעה, ואילו הקוגניציה היא אחד המנגנונים שבאמצעותם הפעילות בסביבה זו עשויה להוביל לתוצאות.

המודל מבחין בין חמישה מנגנונים מרכזיים שבהם ניתן לפגוע בתהליכי ההמרה של מידע להחלטות: קשב (Attention), אמינות (Credibility), עמימות (Ambiguity), תיאום (Coordination) וקבלה של הליכים ותוצאות (Procedural Acceptance). לדוגמה, מבצע השפעה עשוי להצליח בהפניית תשומת הלב הציבורית לנושא מסוים, לערער את אמינותם של מקורות מידע מוסמכים, להגביר את הקושי להבחין בין אמת לשקר, לפגוע ביכולת של קבוצות לפעול במשותף או לערער את ההכרה בתוצאות של הליך דמוקרטי.

הבחנה מרכזית נוספת שהציע היא בין השפעות מיידיות לבין השפעות אסטרטגיות. פעילות השפעה יכולה לשנות את תשומת הלב של הציבור או את מידת האמון במקור מידע מסוים, אך אין פירוש הדבר שהיא הצליחה לשנות בפועל התנהגות פוליטית או החלטה אסטרטגית. מבחינת המודיעין, נדרש להבחין בין זיהוי הפעילות, הבנת מנגנון ההשפעה האפשרי, הוכחת התוצאה וייחוס האחריות לגורם שהפעיל אותה. אלה שלבים נפרדים, ואין להסיק באופן אוטומטי על קיומה של השפעה רק משום שזוהתה פעילות שנועדה לייצר אותה.

התמודדות המודיעין עם השפעה זרה על בחירות – המקרה הרומני

מיהאי-ולד טורקו (האוניברסיטה הלאומית ללימודים פוליטיים ומינהל ציבורי, בוקרשט) – ביטול הבחירות והאתגר המודיעיני

טורקו הציג מחקר העוסק בהחלטה לבטל את תוצאות הסיבוב הראשון בבחירות לנשיאות רומניה בשנת 2024, בעקבות מידע מודיעיני שהצביע על פעילות השפעה חריגה ועל חשד למעורבות זרה. שאלת המחקר

המרכזית הייתה עד כמה רשאיות קהילות מודיעין להתערב כדי להגן על הדמוקרטיה, ומה המחיר שעלולה התערבות כזו לגבות מאמון הציבור.

הוא הסביר כי מבצעי התערבות זרה אינם מתמקדים רק בהפצת מידע כוזב, אלא גם בעיצוב סביבת המידע שבה אזרחים מגבשים את עמדותיהם הפוליטיות. באמצעות רשתות חברתיות, פעילות מתואמת ומנגנוני הפצה ניתן להשפיע על החשיפה של הציבור לתכנים מסוימים, ובכך להשפיע על תהליכי קבלת ההחלטות שלו. עבור גופי המודיעין המסכל, האתגר אינו מסתכם בזיהוי פעילות חשודה, אלא מחייב גם לקבוע אם מדובר בפעילות אורגנית של אזרחים, בפעילות פוליטית מקומית מאורגנת או במבצע שמופעל בידי גורם זר.

לשם כך הציג טורקו את מה שכינה "סולם הייחוס" (Attribution Ladder), המבחין בין ארבע רמות של זיהוי וייחוס: קביעה אם הפעילות מתואמת או אורגנית; זיהוי הגורם המבצע; זיהוי הגורם המממן; ולבסוף, הוכחת קשר בין הפעילות לבין מדינה זרה. לטענתו, ההבחנה בין הרמות חיונית במיוחד כאשר הממצאים המודיעיניים משמשים בסיס להחלטות חריגות בעלות השלכות פוליטיות מרחיקות לכת, ובראשן ביטול בחירות.

המחקר התבסס על ניתוח מסמכים מודיעיניים וממשלתיים שהותרו לפרסום בעקבות הבחירות ברומניה. טורקו הציג שורת ממצאים שהצביעו על פעילות חריגה ברשתות החברתיות לטובת המועמד קלין ג'ורג'סקו (Călin Georgescu), ובהם שימוש במשפיענים בתשלום, פעילות של אלפי חשבונות טיקטוק, הפעלה מחודשת של חשבונות רדומים ומימון בהיקף של מאות אלפי דולרים, אף שהקמפיין הוצהר כקמפיין ללא הוצאות. בנוסף, הוצגו דיווחים על מתקפות סייבר נגד תשתיות הקשורות למערכת הבחירות ועל הערכות מודיעיניות שזיהו את רומניה כיעד אפשרי להתערבות רוסית.

עם זאת, טורקו הדגיש כי קיומם של סימנים לפעילות מתואמת אינו שקול להוכחת מעורבותה של מדינה זרה. לדבריו, המסמכים אפשרו לזהות פעילות חריגה וחלק מהגורמים המעורבים בה, אך לא ביססו באופן חד-משמעי את שרשרת הקשרים בין המימון, המועמד והמדינה הזרה שלכאורה עמדה מאחורי הפעילות.

מכאן עולה דילמה מרכזית עבור קהילות מודיעין: מצד אחד, הימנעות מפעולה עד להשגת ודאות מלאה עלולה לאפשר למבצע השפעה זר להשיג את מטרותיו; מצד שני, נקיטת צעדים חריגים על בסיס ראיות שאינן מבססות ייחוס חד-משמעי עלולה לפגוע בלגיטימיות של ההליך הדמוקרטי ובאמון הציבור במוסדות המדינה.

לריסה-ניקולטה פטרשקו (מרכז אגורה לדמוקרטיה) – הפער בין המידע המודיעיני לאמון הציבור

פטרשקו המשיכה את הצגת המקרה הרומני והתמקדה בהשלכות ביטול הבחירות על הציבור ועל הלגיטימיות של המוסדות הדמוקרטיים. היא הציגה את המושג "פער הלגיטימיות המודיעינית" (Intelligence Legitimacy Gap), המתאר את הפער בין הערכות מודיעיניות מסווגות לבין היכולת להצדיק בפני הציבור החלטות פוליטיות חריגות המתקבלות על בסיסן.

לדבריה, הציבור עשוי להאמין שלגופי המודיעין יכולת מקצועית לזהות איומים, ובו בזמן להטיל ספק במניעים שבגינם הם פועלים. הבחנה זו בין אמון ביכולת המקצועית לבין אמון בכוונות המוסדיות חשובה במיוחד במקרה הרומני.

פטרשקו הציגה נתונים שלפיהם אמון הציבור בשירותי המודיעין היה נמוך עוד לפני משבר הבחירות. לאחר ביטולן ניכרה פגיעה נוספת באמון במוסדות הפוליטיים, ובפרט בפרלמנט. עם זאת, היא הדגישה כי אין מחקר ישיר שמאפשר לקבוע באופן חד-משמעי כיצד ביטול הבחירות השפיע על עמדות הציבור. מן הנתונים הזמינים

עולה כי חלק מהציבור פירש את האירועים כביטוי לשחיתות פוליטית פנימית, ולאו דווקא כתוצאה של התערבות זרה.

אחת הדוגמאות המרכזיות שהציגה הייתה ההבדל בין היחס לבחירות לנשיאות לבין היחס לבחירות לפרלמנט. הבחירות לפרלמנט התקיימו בדצמבר 2024, באותה סביבת מידע שבה התרחשו לכאורה מבצעי ההשפעה, אך תוצאותיהן נותרו בתוקף. לעומת זאת, תוצאות הסיבוב הראשון בבחירות לנשיאות בוטלו. לטענתה, חוסר העקביות לכאורה מחייב הסבר ציבורי משכנע. כאשר מוסדות המדינה אינם מצליחים להסביר מדוע ננקטו צעדים שונים ביחס להליכים דמוקרטיים שהתקיימו בתנאים דומים, נוצר מרחב לפרשנויות חלופיות, לחשדנות ולהעמקת חוסר האמון.

עוד ציינה כי ביטול הבחירות יצר השלכות החורגות מהזירה הפנימית. בעוד שממשל ביידן תמך בהחלטה, ממשל טראמפ אימץ עמדה ביקורתית יותר כלפיה. מצב זה העמיד את רומניה בפני צורך להצדיק את פעולותיה מול שותפות בינלאומיות בעלות תפיסות שונות, ובה בעת להתמודד עם ספקנות מצד חלק מהציבור הרומני. לדבריה, המשבר המשיך להשפיע על היציבות הפוליטית ועל תפיסת הלגיטימיות של מוסדות המדינה גם לאחר האירועים עצמם.

פטרשקו הדגישה כי לא ניתן להבין את תגובת הציבור לביטול הבחירות מבלי להתייחס להיסטוריה ולתרבות הפוליטית של רומניה. היא הצביעה על שלושה גורמים מרכזיים שעיצבו את היחסים בין הציבור לבין מוסדות השלטון. הראשון הוא מורשת המשטר הקומוניסטי והמעבר הבלתי שלם לדמוקרטיה לאחר 1989. לדבריה, נפילת משטר צ'אושסקו לא לוותה בתהליך מספק של עשיית צדק והתמודדות עם העבר, ולכן נותרו בציבור חשדות עמוקים כלפי המערכת הפוליטית ומוסדות המדינה. השני הוא מקומה המרכזי של הנצרות האורתודוקסית בחברה הרומנית. פטרשקו הסבירה כי ג'ורג'סקו הצליח לשלב במסריו סמלים דתיים, תפיסות של גאולה לאומית וביקורת על האליטות, ובכך לבנות בסיס תמיכה שהעניק משמעות תרבותית ורגשית למועמדותו. לפיכך, הצגת תומכיו כאזרחים שפשוט נפלו קורבן למניפולציה חיצונית עלולה להעמיק את תחושת הניכור שלהם כלפי הממסד.

הגורם השלישי הוא מורשתם של שירותי המודיעין הרומניים. פטרשקו ציינה כי לאחר נפילת הקומוניזם נקלטו בשירותי המודיעין החדשים אנשי המנגנון הישן, וכי לא התקיים תהליך ציבורי מספק של בירור האחריות וההמשכיות המוסדית. לכך מצטרפים, לדבריה, פיקוח פרלמנטרי מוגבל ותרבות של סודיות. כתוצאה מכך, כאשר שירותי המודיעין מבקשים מהציבור להאמין להערכותיהם, הם עושים זאת על רקע היסטורי של חשדנות כלפי מנגנוני הביטחון.

בהקשר זה הזהירה מפני שימוש חוזר בצעדים חריגים להגנה על הדמוקרטיה. ביטול בחירות עשוי להיתפס כאמצעי הכרחי בנסיבות מסוימות, אך הוא כרוך במחיר ציבורי כבד. דמוקרטיה שמגינה על מוסדותיה באמצעות פגיעה חוזרת בהליכים המעניקים להם לגיטימיות עלולה לאבד את אמון האזרחים שאותם היא מבקשת לייצג. לסיכום, פטרשקו טענה כי ההתמודדות עם השפעה זרה אינה יכולה להתבסס רק על פעולות תגובתיות נגד מבצעי מידע. יש צורך בטיפול בפגיעויות החברתיות והפוליטיות המאפשרות למבצעי השפעה להצליח מלכתחילה, ובהשקעה מתמשכת בתפקודם ובאמינותם של המוסדות הדמוקרטיים.

ד"ר יען יעקב סופר (אוניברסיטת בר-אילן) – מודיעין תרבותי וניתוח תקשורת של ארגוני טרור

סופר הציג מחקר שערך עם פרופ' נועה אהרוני וד"ר גל יבץ מאוניברסיטת בר-אילן, ובו פותחה מסגרת מושגית לניתוח תרבותי של תקשורת ארגוני טרור (Cultural Intelligence Analysis – CULINT).

נקודת המוצא של המחקר היא שמודיעין גלוי, ניתוח רשתות חברתיות וכלים חישוביים מאפשרים לאסוף ולעבד כמויות עצומות של מידע, אך אינם מבטיחים הבנה של משמעותו. לכן אין די בשאלה מה נאמר; יש לבחון מה משמעות הדברים בעיני המפרסם ובעיני קהל היעד. מסר שנראה פשוט לחוקר שאינו מכיר את התרבות עשוי לשאת משמעות אידיאולוגית, פוליטית או מבצעית עבור מי שמכיר את הקודים שלה.

המחקר התבסס על כ-6,300 פרסומים מ-63 ערוצי טלגרם של ארגוני טרור, ובהם חמאס, חזבאללה, הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני, אל-קאעדה ודאעש. בניתוח נכללו כ-5,466 פרסומים ו-20 ראיונות עם מומחים מהקהילה המודיעינית ומהאקדמיה. הפרסומים נאספו לפני 7 באוקטובר 2023, והראיונות נערכו אחריו.

סופר המחיש את חשיבות ההקשר התרבותי בדוגמאות של צבעים, סמלים ומושגים. אותו צבע, למשל, עשוי לייצג איום, אזהרה או דם בתרבות אחת ושגשוג באחרת. בדוגמאות מתקשורת של ארגוני טרור הראה כיצד מונחים דתיים, צבעי דגלים, סמלי ארגונים, שמות ערים בישראל ומסרים במספר שפות מעידים על זהות ארגונית, על מסרים אידיאולוגיים ועל קהל היעד. גם פרט חזותי קטן עשוי להוסיף מידע משמעותי כשהוא מפוענח בהקשר הנכון.

משמעותם של מושגים משתנה גם בין ארגונים ובין זרמים דתיים. ארגונים סוניים ושיעיים עשויים להשתמש במושגים דומים במשמעות שונה, ואף לכנות זה את זה בכינויים דתיים שליליים. לכן ניתוח מודיעיני איכותי מחייב היכרות לא רק עם השפה אלא גם עם ההיסטוריה, המסורת הדתית, היחסים בין הארגונים והמשמעות שהם מייחסים לסמלים ולמונחים.

בטלגרם התגובה הישירה של משתמשים מוגבלת בערוצים רבים, ולכן הארגונים נעזרים באימוג'ים, בהאשטגים ובסמלים חזותיים כדי להעביר מסרים ולהגיע לקהליהם. אלה אינם תוספת עיצובית אלא חלק ממערכת התקשורת של הארגון: אימוג'ים מדגישים רגשות, מסרים וזהויות קבוצתיות, והאשטגים מקשרים בין פרסומים, מרחיבים את תפוצתם ומבססים מסגרת משותפת של מסרים.

המסקנה המרכזית של סופר הייתה שניתוח תרבותי אינו מחליף את כלי האיסוף והניתוח הקיימים אלא מוסיף להם שכבת פרשנות: הכלים הטכנולוגיים מזהים דפוסים בהיקפי מידע גדולים, והמומחיות התרבותית מסבירה את משמעותם. הוא הציע לראות ב-CULINT עדשה נוספת לבחינת מידע שכבר נאסף, שתסייע לחוקרים להבחין בין מסרים דומים לכאורה, לזהות משמעויות נסתרות ולגבש הערכות מדויקות יותר על בסיס הבנת התרבות וההקשר של היריב.

דיון מסכם

בדברי הסיום הדגיש שלייפר שהאיום המרכזי של מבצעי השפעה אינו רק הפצת מידע שגוי או פגיעה במוסדות, אלא הפגיעה ביכולתו של הפרט לגבש עמדה עצמאית. הדמוקרטיה נשענת על יכולתו של האזרח להחליט כיצד להצביע לפי שיקול דעתו, ובאשר סביבת המידע מקשה עליו להבין כיצד משפיעים עליו, נפגע תנאי יסוד להליך הדמוקרטי. לכן ההתמודדות עם לוחמה קוגניטיבית אינה רק אתגר טכנולוגי או איסופי, אלא גם אתגר מחקרי, מוסדי ונורמטיבי: על ארגוני המודיעין להבין תהליכי השפעה ולסייע בהתמודדות עמם בלי לפגוע בתהליכי קבלת ההחלטות שעליהם הם מגינים.

מושב B3: הפוליטיקה של הפומביות

יו"ר ד"ר אופק רימר (אוניברסיטת בן-גוריון)

אדי צ'אלונר (Eddie Chaloner, קינגס קולג' לונדון) – מודיעין רפואי כנשק: המאבק על סמכות הידע והאמון במידע

צ'אלונר הציג מחקר משותף עם יו דילן (Huw Dylan) על הקשרים בין רפואה למודיעין. המחקר מבחין בין שלושה סוגים של מודיעין רפואי: מודיעין רפואי ישיר, כלומר מעורבות של אנשי רפואה בפעילות חשאית; מודיעין רפואי עקיף, כלומר שימוש במידע רפואי להערכת יכולות היריב ופגיעותו; ומודיעין רפואי המשמש כנשק (Weaponised MEDINT), כלומר שימוש במידע רפואי ובסמכות הרפואית להשגת מטרות פוליטיות ואסטרטגיות. ההרצאה התמקדה בסוג השלישי.

לטענתו, הרפואה מעולם לא הייתה ניטרלית לחלוטין, אך הציבור ממשיך לייחס לה ולמוסדותיה סמכות מקצועית גבוהה. הפער הזה הוא שהופך מידע רפואי לכלי יעיל במאבקי השפעה. פרסום בכתב עת מדעי מוביל מעניק לטענה אמינות, גם כשיש מחלוקת על הנתונים או על המתודולוגיה, ומשם היא עוברת לתקשורת ולשיח הפוליטי. המידע אינו חייב להיות שקרי, וגם אין צורך במבצע השפעה מתוכנן: לעיתים שחקנים מפיצים אותו בתום לב. המחיר הוא שחיקת האמון בכתבי העת, באנשי המקצוע ובאפשרות לקיים דיון על בסיס עובדתי משותף.

צ'אלונר הציג שלושה דפוסים:

1. בדיית מידע רפואי (Fabrication): למשל מבצע INFEKTION הסובייטי, שהפיץ טענות כוזבות על מקור נגיף האיידס.

2. שימוש סלקטיבי במידע נכון (Selective Deployment): למשל פרשת הרעלת נבלני.

3. יצירת מחלוקת על עצם הידע והראיות (Strategic Contestation): למשל הוויכוחים על נתוני הנפגעים במלחמות. בהקשר זה הזכיר מחקר משנת 2006 שהעריך כי מאות אלפי עיראקים מתו בעקבות המלחמה בעיראק, ועורר מחלוקת ממושכת על המתודולוגיה שלו.

מקרה בוחן היסטורי שהציג היה השימוש בגז CS לפיזור הפגנות בצפון אירלנד בסוף שנות השישים. ממשלת בריטניה הקימה ועדת מומחים רפואית לבחינת השלכותיו, אך מסמכי ארכיון מלמדים שחבריה היו מודעים היטב למשמעות הפוליטית של עבודתם, ושאופן הפרסום נשקל גם משיקולים אסטרטגיים. הרפובליקנים, מצדם, ערערו על אמינות הוועדה ועל עצמאות המומחים. המאבק נסב לא רק על השאלה אם הגז מסוכן, אלא גם על השאלה מי מוסמך לקבוע זאת.

צ'אלונר קשר את הדברים לאגנוטולוגיה (Agnotology), התחום שחוקר ייצור מכוון של ספק. חברות הטבק, למשל, לא ניסו להוכיח שהעישון אינו מזיק, אלא רק למנוע הסכמה שתוביל לפעולה נגדן. באותו אופן, גם בהקשרים ביטחוניים עצם יצירת הספק עשויה להיות הישג אסטרטגי. בסיכום הדגיש שאין להסיק מכך שכל פרסום רפואי מוטה, ושהוא אינו מציע שארגוני מודיעין יפקחו על כתבי עת רפואיים. טענתו היא שמידע רפואי הנוגע לביטחון לאומי צריך להיבחן כמו כל מקור מודיעיני אחר: מי הפיק אותו, כיצד, מה האינטרסים של המעורבים, ואיך הוא מופץ ומנוצל.

ז'רמי רנו (Jeremie Renous, אוניברסיטת אקס-מרסיי) – דיפלומטיית מודיעין והפוליטיקה של החשיפה הפומבית

רנו הציג מחקר על שירותי מודיעין כגורמים דיפלומטיים, ובפרט על חשיפת הפעילות הדיפלומטית שלהם לציבור. הספרות מדגישה את חשיבותם של ערוצים חשאיים, אך בפועל ממשלות ושירותי מודיעין מפרסמים לא פעם ביוזמתם את מעורבותם במשא ומתן מדיני. הדוגמה המרכזית הייתה מעורבותם של ראש המוסד דוד ברנע וראש ה-CIA ויליאם ברנס במשא ומתן על החטופים והפסקת האש בעזה: המגעים התנהלו בערוצים רגישים, אך קיומם, זהות המשתתפים ולעיתים גם מועדי הפגישות ומיקומן פורסמו באופן רשמי.

רנו הבחין בין חשיפת מידע מודיעיני (Intelligence Disclosure), כמו חשיפת המידע המערבי על היערכות רוסיה לפלישה לאוקראינה ב-2022, לבין חשיפת מעורבותם של שירותי המודיעין בפעילות דיפלומטית (Exposure). במקרה הראשון נחשף המידע עצמו, ועלולים להיפגע מקורות ושיטות איסוף. במקרה השני נחשף רק עצם קיום המגעים, והסיכון הוא פגיעה בדיסקרטיות של הערוץ ובמרחב שמאפשר לצדדים לבחון פשרות בלי להתחייב אליהן בפומבי.

המחקר השווה בין 62 הודעות והתבטאויות רשמיות של ישראל (32) ושל ארצות הברית (30) על מעורבות המוסד וה-CIA במשא ומתן, בין נובמבר 2023 לינואר 2025. רנו הדגיש שישראל הייתה צד ישיר לסכסוך, ואילו ארצות הברית פעלה כמתווכת.

הממצא הראשון הוא שלכל מדינה יש "דקדוק של חשיפה" (Grammar of Exposure), כלומר דפוס קבוע של הצגת הפעילות לציבור. בישראל פרסם משרד ראש הממשלה את רוב ההודעות, למשל על יציאת ראש המוסד לשיחות בדוחא או בקהיר. בארצות הברית נטו להימנע מאישור תנועותיו של ראש ה-CIA, אך לעיתים הדגישו שהוא פועל בהנחיית הנשיא. מכאן שהחשיפה אינה מקרית אלא חלק מדפוס פעולה מדיני.

הממצא השני הוא שהשליטה בחשיפה אינה בידי מדינה אחת. ישראל הודיעה על פגישות שהממשל האמריקני לא אישר, וגורמים בקטר ובמצרים פרסמו את השתתפות ברנס בשיחות בלי אישור הבית הלבן. גם מדינה שמעדיפה שתיקה תלויה בשותפיה למשא ומתן.

רנו זיהה שלוש פונקציות של החשיפה:

1. איתות דיפלומטי: הבעת מחויבות לתהליך ומתן משקל פוליטי לשיחות.
2. ניהול פוליטי פנימי: בישראל, על רקע הלחץ הציבורי סביב החטופים, ההודעות שידרו שהממשלה פועלת לעסקה, ולעיתים שימשו להטלת האחריות על אחרים כשהמגעים נתקעו.
3. מיצוב מוסדי: חיזוק מעמדם של שירותי המודיעין ושל ראשיהם כשחקנים דיפלומטיים.

בסיכום טען רנו שהחשיפה אינה מבטלת את חשאיות המשא ומתן. נחשפים המשתתפים, המועדים והסמכות המדינית, ואילו תוכן השיחות והוויתורים הנבחנים נותרים חסויים. הוא כינה זאת "נראות סלקטיבית" (Selective Visibility). עם זאת, הודה שהמחקר אינו מאפשר לקבוע מה היו כוונות מקבלי ההחלטות בכל מקרה, או אם החשיפה השפיעה בפועל על תוצאות המשא ומתן.

ד"ר אופק רימר (אוניברסיטת בן-גוריון) – עמימות והכחשת אחריות לפעולות חשאיות בזמן מלחמה

רימר הציג מחקר משותף על עמימות והכחשת אחריות לפעולות חשאיות במהלך מלחמה גלויה: מדוע מדינות ממשיכות להימנע מקבלת אחריות גם כשברור מי ביצע את הפעולה, וגם כשהצדדים כבר נמצאים בעימות ישיר? כדוגמה הביא את חיסולו של בכיר חמאס סאלח אל-עארורי בביירות בינואר 2024: ישראל לא קיבלה אחריות במפורש, אך הדגישה שהפעולה הייתה ממוקדת ושהיעד היה איש חמאס ולא גורם לבנוני.

הספרות מייחסת להכחשה תפקיד במניעת הסלמה, משום שהיא מאפשרת ליריב להימנע מתגובה ולשמור על כבודו. אבל מה תפקידה כשהמלחמה כבר פרצה? לטענת רימר, במלחמה העמימות משמשת לניהול ההסלמה בתוך העימות. הוא הבחין בין הסלמה אנכית (Vertical Escalation), כלומר הגברת עוצמת הלחימה מול יריב שכבר משתתף בעימות, לבין הסלמה אופקית (Horizontal Escalation), כלומר הרחבת העימות לזירות או לשחקנים נוספים.

לפי המחקר, שחקן חלש יחסית צפוי להסתמך יותר על עמימות, משום שהוא חשוף יותר לתגמול, ואילו שחקן חזק יכול להרשות לעצמו לקבל אחריות ואף להשתמש בה להרתעה. עם זאת, שני הצדדים צפויים להעדיף עמימות כשקבלת אחריות עלולה להרחיב את המלחמה.

כדי לבחון זאת השווה המחקר בין אוקראינה, הצד החלש מול רוסיה, לבין ישראל, בעלת היתרון הצבאי במלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר 2023. קבלת אחריות הוגדרה כהודעה רשמית של גורם ממשלתי או מודיעיני בתוך 30 ימים מהפעולה, ובמקרה הישראלי נכללו גם סיכולים ממוקדים מהאוויר. הממצאים תאמו את ההשערות. אוקראינה לא קיבלה אחריות פומבית על כ-66% מהפעולות שנבחנו, וישראל על 34% בלבד. בשתי המדינות שיעור ההימנעות מקבלת אחריות עלה כשהפעולה טמנה סיכון להרחבת המלחמה לזירות או לשחקנים נוספים:

שיעור הפעולות שלא זכו לקבלת אחריות, לפי סוג ההסלמה

סוג הפעולה	אוקראינה	ישראל
פוטנציאל להסלמה אנכית	כ־60%	כ־20%
פוטנציאל להסלמה אופקית	כ־90%	כ־56%

רימר סיכם שעמימות והכחשת אחריות ממשיכות למלא תפקיד אסטרטגי גם במלחמה גלויה, גם אצל הצד החזק. הוא הציע להרחיב את המחקר למלחמות נוספות ולהתנהגות הצד השני בעימותים שנבחנו.

הסוגיות המרכזיות שעלו בדיון

בדיון הסביר צ'אלונר שהוא מגדיר מודיעין רפואי באופן רחב, כשימוש במידע רפואי הרלוונטי לביטחון לאומי, ובהקשר של השפעה, כניצול מידע רפואי נגד היריב ולא לטובת מטופלים. רנו נשאל מה התועלת בחשיפת

מעורבותם של ראשי שירותי המודיעין כשתוכן השיחות נשאר חסוי, ושב על שני המניעים: איתות דיפלומטי והשפעה על דעת הקהל. מנגד נטען שהשאלה החשובה איננה אם החשיפה שוחקת את החשאיות, אלא אם היא פוגעת באפקטיביות של הערוץ ובדיסקרטיות שמאפשרת לבנות אמון. רנו הביר בחשיבות השאלה, אך ציין שמחקרו לא בחן את השפעת החשיפה על תוצאות המשא ומתן.

בשאלה על תפקידה של התרבות המודיעינית סיפר רימר שבתחילת המחקר נטה להסבר תרבותי, שלפיו ישראל נמנעת מקבלת אחריות, אך הממצאים הראו שהיא דווקא קיבלה אחריות על רוב הפעולות. לדבריו, המסורת הישראלית של הימנעות מאישור או הכחשה נשחקה בשנים האחרונות, בין היתר בשל שינוי במעמדה האסטרטגי של ישראל, הביטחון ביכולותיה וציפיות הציבור לקבל מידע. גם התפוצה הרחבה של מצלמות ואמצעי תיעוד מקשה על שמירת חשאיות מלאה.

סיכום מושב C3 – בינה מלאכותית, שיפוט אנליטי וניתוח בסביבה עתירת מידע

יו"ר פרופ' עמית שניאק

ד"ר עופר גוטרמן (מכון הרכבי והאוניברסיטה העברית) – הבדלים בין תרבויות מחקר מודיעיניות והאפשרות לשפר את המחקר באמצעות בינה מלאכותית

גוטרמן הציג מערך מחקר בינלאומי המתקיים במשותף עם חוקרים מאוניברסיטאות בישראל, בריטניה והולנד (ד"ר אופק רימר, ד"ר סטיבן וגנר, ד"ר קריסטיאן גוסטפסון וד"ר גדעון מגנר). למחקר מטרה כפולה: לבחון האם בינה מלאכותית יכולה לסייע בזיהוי ובצמצום הטיות אצל חוקרי מודיעין, והאם ישנם הבדלים בדפוסי ההטיות המופיעים בקרב חוקרי מודיעין מתרבויות מודיעין שונות. בהיבט הנטיות התרבותיות, המחקר מבקש לתרום למחקר התרבות המודיעינית בחשיפת דפוסים נגלים, בעוד המחקר כיום מתבסס בעיקר על ראיונות המשקפים את הדפוסים המוצהרים של אנשי המודיעין על קהילותיהם.

בניסוי ישתתפו 15–20 חוקרים מכל אחת משלוש המדינות. הם יקבלו פריטי מידע על אודות פרשייה ספציפית ויתבקשו לגבש דו"ח הערכה מודיעינית; לאחר מכן יקבלו מהבינה המלאכותית משוב על איכות התוצר המודיעיני; ואחריה יתבקשו לנסח מחדש את הדוח. תוצריהם ייבחנו לפי סטנדרטים אנליטיים הלקוחים מהנחיית ICD-203, לרבות הבחנה בין מידע להערכה, הצגת חלופות ושיקוף אי-ודאות; ובנוסף תיבחן מידת הנטייה לספק המלצות למדיניות. הצגת המחקר עמדה על כמה מהאתגרים הניצבים לפתחו, לרבות הכוונה להשתמש בבינה המלאכותית הן כבלי למישוב המשתתפים האנושיים במהלך הניסוי והן ככלי לחילוץ ההטיות שלהם בניתוח המאוחר של הממצאים, לצד העמדתה של הבינה המלאכותית עצמה כמושא לבחינה במחקר. אתגרים אחרים קשורים ליכולת להוכיח שהמשוב הוא שגרם לשינוי; גודל המדגם; ושימוש בתקן אמריקני כסטנדרט לבחינה של קהילות מודיעין שונות.

גל חגי (מכון הרכבי) – השלכות הגישה הישירה של חוקרי מודיעין למערכות האיסוף

חגי בחן את השינוי שעבר המודיעין הישראלי בעשור האחרון: מתן גישה ישירה לחוקרים רב-מקוריים למידע גולמי ולמערכות האיסוף והעיבוד, בעיקר בסיגינט. ההרצאה התבססה על בחינה בדיעבד ועל שיחות עם אנשי מודיעין. השינוי נועד לשבור את החלוקה המסורתית בין איסוף למחקר, על רקע הגידול העצום בכמות המידע, והתאפשר בזכות כלים כמו תרגום מכונה והמרת דיבור לטקסט. הוא קיצר את הזמן שבין השאלה המחקרית לבין המידע, הרחיב את מגוון הסוגיות שאפשר לטפל בהן והעמיק את היכרות החוקרים עם חומרי הגלם.

עם זאת, לדברי חגי, התבררו גם מחירים. חוקרים הפכו בפועל למעבדי מידע, ומרכז הכובד של עבודתם עבר מהערכה לחיפוש. חלקם הפעילו מערכות איסוף בלי הכשרה מספקת והסתמכו על תרגום מכונה, ובמקביל אנשי איסוף התרחקו מהחומר ואיבדו ממומחיותם. במקום שהמחקר יגדיר צי"חים, נוצרה לעיתים עבודה מקבילה ותחרותית שבה המהירות הפכה לשיקול המרכזי. אחד המרואיינים העיד שבליל 7 באוקטובר עסקו גורמים רבים בחיפוש מידע, ולא גובשה הערכה של התמונה הרחבה. חגי הציג זאת כביקורת של המרואיינים, ולא כהוכחה לקשר סיבתי.

בדרכי התמודדות הציע להתאים את אופן העבודה לאופי המשימה (מודל "היהלום"באמ"ן), לחזק את המקצועיות באמצעות הגדרת תפקידים, הכשרה, שימור מומחיות ותפקידים מגשרים בין איסוף למחקר, ולשלב סוכני בינה מלאכותית בתהליך. לדבריו, הלקח המרכזי מהעשור האחרון הוא הסכנה שבשינוי רכיב אחד בתהליך המודיעיני בלי להתאים את התהליך כולו.

תא"ל (מיל.) איתי ברון – בינה מלאכותית כשותף קוגניטיבי במחקר המודיעיני

ברון הציג ממצאים משלוש שנות מחקר אמפירי. המחקר המשיך את המאמר שפרסם ב-2023 עם ד"ר תהילה שוורץ אלטשולר, A Seat at the Table. באותו מחקר שולבה בינה מלאכותית בסימולציות של דיוני קבלת החלטות. המערכות זיהו סתירות בין התפיסה השלטת לבין מידע חדש ברמה דומה לבני אדם. לדברי ברון, היתרון של המכונה אינו בהכרח בכך שהיא טובה מהאדם, אלא בכך שהיא חושבת אחרת.

נקודת המוצא של המחקר הנוכחי היא שבישלונות מודיעיניים נובעים לעיתים קרובות לא ממחסור במידע, אלא מהקושי לזהות "אותות מהמציאות". אלה פריטי מידע שמערערים על ההשערה המובילה, אבל לא מקבלים מספיק תשומת לב. ברון הדגיש שאינו עוסק בשימושים הנפוצים של בינה מלאכותית לסיכום, לחיפוש או לחיזוי, אלא ביכולת שלה לחשוף נקודות עיוורון. בעקבות 7 באוקטובר והלקחים מהתחקירים המודיעיניים, הוא פיתח סוכן ייעודי בשם MODI, המבוסס על מודלים של ChatGPT. באמצעותו בחן שלושה תפקידים שהבינה המלאכותית יכולה למלא לצד החוקר.

התפקיד הראשון, "מושב ליד השולחן", ממשיך את המחקר הקודם. המערכת משתתפת בדיון המחקרי ומצביעה על חריגות ועל סתירות בין ההשערה המובילה לבין המידע שמתקבל. ברון מצא שהמודלים החדשים טובים יותר בזיהוי סתירות, אבל הם גם בטוחים יותר בעצמם, ולעיתים מפתחים השערות שחורגות מהראיות. למשל, בניסויים חוזרים על תרחיש מלחמת יום הכיפורים, המערכות החדשות הציגו הערכות נחרצות יותר לגבי פרוץ מלחמה. המודלים המוקדמים, לעומתן, נמנעו מקביעה חד-משמעית.

התפקיד השני הוא סימולטור אותות. לטענת ברון, חוקרים מתאמנים בסימולציות בזמן ההכשרה, אבל בהמשך הקריירה הם לומדים בעיקר מהעבודה עצמה. את זיהוי האותות המוקדמים קשה לאמן בעבודה מבצעית, כי מחיר הטעות גבוה. הסימולטור מציג לחוקר תרחיש בדיוני, תפיסת מציאות ראשונית ומידע חדש שמגיע בהדרגה. החוקר מגדיר השערה מובילה, מציע השערות מתחרות ובוחן אם המידע מחייב לשנות את הבנת המצב. אחרי כל תרגיל, החוקר והמערכת מתחקרים יחד אילו אותות הוחמצו ומדוע. אפשר לחזור על האימון בתרחישים שונים ולעקוב לאורך זמן אחרי התפתחות המיומנות של החוקר.

התפקיד השלישי הוא עוזר מתודולוגי. הוא מסייע לחוקר בשאלות מקצועיות שעולות במהלך העבודה, למשל בהבחנה בין סוגים שונים של אינדיקציות או בבחירת שיטת ניתוח מתאימה. ברון ציין שגם חוקרים מנוסים נתקלים בדילמות כאלה, ושסיוע זמין מהסוג הזה יכול לשפר את העבודה.

משלושת התפקידים גזר ברון את המושג "שותף קוגניטיבי". לפי התפיסה הזו, הבינה המלאכותית אינה עוד משתתף שמביע עמדה נוספת בדיון. היא מפתחת את יכולות החוקרים, מאמנת את החשיבה הביקורתית שלהם ומלווה את תהליך המחקר. המאמר דן גם בתנאים הארגוניים והתרבותיים שנדרשים לשם כך. ברון היה אופטימי לגבי הפוטנציאל, אבל הכיר בכך שלמערכות יש תפיסות והטיות משלהן. הוא הוסיף שהשימושים שהציג עדיין נשענים על מתודולוגיית המחקר האנושית, ושייתכן שבעתיד יתפתחו דרכים אחרות לביצוע מחקר מודיעיני באמצעות מכונות.

דומיטרו־קטלין וסילה – שמירה על עצמאות השיפוט האנושי תחת לחץ אלגוריתמי

וסילה (Dumitru-Catalin Vasile) עסק בשאלה מתי בינה מלאכותית תומכת בשיפוט של חוקר המודיעין ומתי היא מחליפה אותו בפועל. לדבריו, ארגונים מדגישים את המעורבות האנושית, אך זו עלולה להצטמצם לאישור פורמלי: חתימה על המלצה אינה מעידה שהופעל שיקול דעת. המנגנון המרכזי הוא חוסר סימטריה: קבלת המלצת המערכת מהירה וזולה, ואילו דחייתה מחייבת בדיקה, מקורות נוספים והצדקה. תחת לחץ זמן

נוצר תמריץ להסתמך על המערכת, ולאורך זמן מתפתחת הטיית אוטומציה. המערכות גם נוטות לספק תשובות התואמות את ציפיות המשתמש. המעבר מכלי מסייע, דרך השפעה על כיווני החשיבה ועד החלפת השיפוט, עלול להתרחש בהדרגה ובלי שהארגון ירגיש.

וסילה הציע להגדיר מהי שליטה אנושית ממשית, לקבוע נהלים לערעור על המלצות המערכת, לתעד את תרומת הבינה המלאכותית לתהליך ולהגדיר את האחריות בכל שלב. את הבקרה יש לשלב כבר בתכנון המערכות, ואין להטיל את האחריות על מי שאישר פעולה שלא היה יכול להבין. הוא סיים בשאלה: אם חוקר מגיש הערכה שהפיקה בינה מלאכותית ואינו יכול לשחזר אותה או לשנות אותה, האם היא עדיין מבטאת את שיפוטו המקצועי?

דיון המגיבים ושאלות הקהל

בדיון טען יו"ר המושב, פרופ' עמית שניאק, שאין לבחון יישומי בינה מלאכותית במנותק משרשרת האספקה הטכנולוגית: תשתיות מחשוב, שבבים וגישה למודלים מובילים הם חלק מהתחרות האסטרטגית בין ארצות הברית לסין. המודלים עצמם משקפים את הנתונים ואת הערכים שעליהם פותחו, ולכן בחירת מודל אינה החלטה טכנית בלבד. בהקשר הישראלי העלה את האפשרות שמודלים ריבוניים, המבוססים על עברית, ישנו את אופן השימוש במערכות. הוא הציע לבדוק אם MODI מניבה תוצאות שונות על מודלים שונים, ולבחון את השינוי שתיאר חגי כחלק מהתמורות בתפיסת הביטחון הישראלית ולא כתהליך טכנולוגי נפרד.

המתדיין, ד"ר בארי זולאוף (אוניברסיטת ג'ורג'טאון), תיאר את חלוקת העבודה הרצויה בין אדם למכונה. באיתור מתקן נוסף של מדינה גרעינית באסיה זיהה אדם כלי רכב שחזר בתצלומי מתקנים מוכרים, ומערכת ממוחשבת סרקה כמויות עצומות של תצלומים ומצאה אותו גם במתקן החסר: האדם מגדיר את השאלה ואת הסימן, והמכונה מחפשת בהיקף שאינו אפשרי לבני אדם. הוא הזהיר מפני פיקוח אנושי למראית עין ומפני יחס לתוצר אלגוריתמי כאל הערכה מקצועית, אך תמך בשימוש בבינה מלאכותית להרחבת מגוון ההשערות. בשאלות הקהל אמר ברון שאין צורך במקצוע נפרד של מפעילי בינה מלאכותית: השימוש בה יהפוך לבישור בסיסי של כל חוקר, כמו המעבר מעט למחשב.